

A Győri Egyházmegyei Levéltár Kiadványai
Források, feldolgozások

Primus inter omnes

Tanulmányok Bedy Vince születésének
150. évfordulójára

Szerkesztette:

Arató György

Nemes Gábor

Vajk Ádám

Győr

2016

A Győri Egyházmegyei Levéltár Kiadványai
Források, feldolgozások 25.

Publikationen des Diözesanarchivs von Raab
Quellen, Studien 25

A kötet megjelenését a

Győr Megyei Jogú Város Önkormányzata

és a

Bedy Vince Alapítvány

támogatta.

Olvasószerkesztő: Csillag Dóra – Nemesné Matus Zsanett

Az idegen nyelvű rezüméket fordította és gondozta: Csillag Dóra

Mutató: Csermelyi József

Címlapterv: Kurcsis László

HU ISBN 978-615-5035-13-5

HU ISSN 1786-6480

© A szerzők és szerkesztők, 2016.

© Egyházmegyei Levéltár, 2016.

Kiadja a Győri Egyházmegyei Levéltár

Felelős kiadó: Vajk Ádám igazgató

Tipográfia és tördelés: Neumann Tibor, színes íveknél: Tanai Csaba Taca

Nyomdai munkálatok: Kódex Könyvgyártó Kft.

Megjelent 400 példányban

Tartalomjegyzék

Lectori salutem! (<i>Lukácsi Zoltán</i>)	9
NEMES GÁBOR	
Bedy Vince (1866–1938) élete és munkássága	11
VAVRINECZ VERONIKA	
Bedy Vince munkássága a mai zenetörténet tükrében	45
EGYHÁZ, ÁLLAM, POLITIKA	49
C. TÓTH NORBERT	
A győri püspöki szék üresedése 1415–1417 között	51
KARLINSZKY BALÁZS	
Hántai prépost a győri székeskáptalanban. A hántai prépostok köz- zépkori veszprémi kanonokságáról Csepelyi Benedek példája alapján	65
FAZEKAS ISTVÁN	
Főpap és hivatalnok. Adalékok Lépes Bálint kalocsai érsek, győri adminisztrátor pályájához	81
JOHANN KARALL	
Az espereskerületek kialakulása a győri egyházmegye területén	109
HORVÁTH JÓZSEF	
Magyarkimle lelkipásztorai (1788–1857)	115
LUKÁCSI ZOLTÁN	
Holdházy János (1840–1896) győri kanonok élete és hagyatéka	151
CSERMELYI JÓZSEF	
„Iaurinicum” Grazból. Veit von Fladnitz és a győri egyházmegye tizedei	171
FREDERIK FEDERMAYER	
Hölgyi Gáspár kamarai tanácsos családja és a Bedy család	189
KRISCH ANDRÁS	
A franciák legkeletibb magyarországi hódítása. Győr a francia meg- szállás alatt	201
KLESTENITZ TIBOR	
Az első regionális katolikus nagygyűlés Magyarországon: Sopron, 1893	225

HAJDÓK JUDIT	
Homlokzati orgonasípok hadi begyűjtése a győri egyházmegyében az I. világháború alatt	243
SOÓS VIKTOR ATTILA	
Az Állami Egyházügyi Hivatal munkatársainak tevékenysége a győri egyházmegye területén – püspöki biztosok, megyei megbízottak	277
PETES RÓBERT	
Zágon József és a győri egyházmegye titkos kapcsolattartása az 1956-os forradalmat követően	309
OKTATÁS, MŰVELŐDÉS, VALLÁSOSSÁG	327
HEGEDŰS ZOLTÁN	
A győri katolikus elemi iskolák önkormányzatának létrehozása, szervezete és anyagi helyzete a 19. század utolsó negyedében	329
NÉMETH ILDIKÓ	
Iskolareformer a győri egyházmegyében. Hahnenkamp József soproni katolikus tanító, iskolaigazgató, a soproni katolikus iskolai élet megújítója (1814–1891)	343
OSVÁTH ÁDÁM	
A soproni egyházi tulajdonok államosítása (1945–1948)	357
KISS TAMÁS	
Gróf Zichy Ferenc győri püspök könyvkatalógusa 1752-ből	367
MEDGYESY S. NORBERT	
Kisiskolák, tanítómesterek és kéziratok énekeskönyveik a 18. századi győri egyházmegyében	383
FARKAS ZOLTÁN	
Istvánffy Benedek másolatai a győri székesegyház kottatárában	409
ÁBRAHÁM IMRE	
Hat népének Nyúlról a karácsonyi ünnepkörből	427
BOJTOS ANITA	
Hitélet és lelkeség a sopronbánfalvi pálosok vonzásában	445
KÁDÁR ZSÓFIA	
A rekatolizáció ismeretlen munkásai. Tercia próbációk jezsuiták Nyugat-Magyarországon a 17. században	475
SZULY RITA	
Adalékok a győregyházmegyei laikus vallásos társulatok történetéhez. A soproni Congregatio Agoniae Christi (1661–1778)	495
DANCSEK MÓNKA	
Az Eucharisztikus Világkongresszus hatásai Győr-Moson-Pozsony vármegyékben és Győr városában	521

PERGER GYULA	
A kiskúti zarándoktemplom története	557
TÁJ, HELYSÉG, ÉPÍTETT ÖRÖKSÉG	595
BENCZIK GYULA – FEISZT GYÖRGY	
Vas vármegye középkori egyházas helyeinek adattára	597
BARISKA ISTVÁN	
Kőszeg utcanévei a Schubert-h-féle térkép alapján, 1819	621
ÁLDOZÓ ISTVÁN	
Árvizek Győr vármegyében a 19. század második felében	633
NEMESNÉ MATUS ZSANETT	
A győri magyar csiszár-, szíj-, nyereg- és lakatgyártó cég a 17. században	651
NAGY RÓBERT	
A mesterséges borok készítésének és azok forgalomba hozatalának tilalmazásáról szóló 1893. évi XXIII. törvény és annak végrehajtása Győr vármegyében	693
LÁSZLÓ CSABA	
Adalék a győri székesegyház építéstörténetéhez	705
HORVÁTH RICHÁRD	
Ismeretlen középkori erődítés Győr megyéből: Börcs	727
GABRIELI GABRIELLA – KELEMEN ISTVÁN – NEMES ANDRÁS	
A Széchényiek öröksége Fertőszéplakon	749
Rövidítések	805
Személy- és helynévmutató	809
Szerzőink	845

HORVÁTH RICHÁRD
Ismeretlen középkori erődítés
Győr megyéből: Börcs*

„Hajnalban a csapat átkelt a Tóközbe, s reggelire a Rábcán is átúsztatott, s elérte Börcs helységét. Kicsiny falu az a Rábca partján, de van egy nevezetes régészeti emléke. Egy tágas kerek sánc, melynek a közepén áll a templom. A hajdani török-kuruc-labanc világban ide szokott menekülni a falu népsége, s védte magát a száguldozó csapatok ellen. Ezért híják tán németül Rundenturmnak. ... A Győrbe vivő országút már meglátszik e templom tornyából.”

(Jókai Mór: Névtelen vár)

Győr megye a középkorban, de a későbbi korokban sem bővelkedett várakban. Sík területe miatt amúgy sem volt alkalmas erődítések építésére, így azok száma meglehetősen alacsony maradt, ráadásul a birtokviszonyok sem kedveztek továbbiak építésének. A középkori várak és kastélyok legfontosabb kézikönyvei alapján ezidáig csupán öt, e megyében egykor állott objektumról lehet tudomásunk: Győr, Szentmárton/Pannonhalma, Gönyű, Sziget/Hédervár és Mérges.¹ E viszonylag kis szám miatt, no meg a megye 15–16. századi történetét illetően lehet érdekes egy újabb, írott és térképi forrásokkal igazolható, s reményeink szerint akár terepen is fellelhető „vár” lokalizálása és történetének megismerése.

Az alábbiakban következő eredmények korántsem egyedi, speciálisan Győr megyét érintő forrásfeltárások eredményei, ezt jó előre tisztázni érdemes. Évek óta folyik jelen sorok írójának részvételével a *Magyarország világi archontológiája 1458–1526* címet viselő kutatási program,² amelynek munkálatai során akadt egy többé-kevésbé ismert, s az alábbi vizsgálódások indokát jelentő adat a szerző kezébe. Ennek értelmezése alaposabb utánajárásért kiáltott, így ez a

* A kézirat elkészítéséhez szükséges kutatásokat az OTKA K 100 749. sz. pályázata támogatta. A szerző az MTA BTK Történettudományi Intézete tudományos munkatársa. – A Győri Egyházmegyei Levéltár Börcsre vonatkozó iratainak digitális másolataiért egykori munkahelyem munkatársainak, Nemes Gábornak és Vajk Ádámnak, míg a kézirathoz fűzött kritikai megjegyzéseikért Nógrády Árpádnak és C. Tóth Norbertnek tartozom köszönettel.

¹ ENGEL: Archontológia I. 262.; *Koppány Tibor*: A középkori Magyarország kastélyai. (Művészettörténeti füzetek 26) Bp. 1999. (a továbbiakban KOPPÁNY: A középkori Magyarország kastélyai) 251.

² Ennek előzményeiről, szerkezetéről az alábbi írásban tájékozódhat az érdeklődő: *Horváth Richárd – Neumann Tibor – C. Tóth Norbert*: Pontot az „i”-re. A Magyarország világi archontológiája című program múltja, jelene és közeli jövője. Turul 86 (2013) 41–52.

forrásfeltárás jelentette a mostani dolgozat alapját. Pedig első látásra csupán hétköznapi panasztételről van szó. . .

Eszerint Ikrényben és vidékén a Mátyás-kor elején békétlen napok jártak. A falut évszázada birtokló Kanizsaiak³ Gúti Ország Mihály nádor bírósága előtt tettek panaszt. Elmondásuk alapján a településsel északról határos Börcs akkori urainak, a Szentgyörgyi és Bazini grófoknak népei a Rábcán átkelve falujuk területére törtek. Az egyik holtág által körülvevett Dobsa/Dapsa nevű földjüket elfoglalták, s azt erőszakkal Börcs birtokhoz, sőt mi több: a börcsi castellumukhoz csatolták.⁴ A dátum nélküli irat (kiadója 1460 körülnek mondja) szerencsére jól köthető pontosabb évhez – erről alább még esik szó –, így innentől számíthatjuk az új megyei erődítés, a börcsi castellum írott forrásokkal igazolható rövid történetét.

Hol állt az erődítés?

Az erősségről a fentebbi egy sornyi, 1891-ben napvilágot látott oklevélszöveg volt mindaz, ami eleddig a kutatás rendelkezésére állt. További középkori okleveles előfordulása napjainkig nem volt publikus, emiatt nem meglepő, hogy a megye történetének első, 1874-es tudományos igényű foglalatában nyomát sem találjuk.⁵ Az 1891. évi oklevélkiadás viszont nem maradt eredmény nélkül: a millennium alkalmából megjelent megyetörténeti sorozat Győrt érintő kötete egy rövid mondat erejéig megemlékezett a börcsi várkastélyról.⁶ E sorok írójának tudomása szerint máig ez az utolsó szakirodalmi említése (a néprajzi információkon túl),⁷ azaz jó évszázadra eltűnt a szakemberek szeme elől. Így esett az is,

³ Ikrény 1359 óta a Kanizsaiak (illetve őseik) birtoka. *Tasnádi Nagy Gyula* (szerk.): Anjoukori Oklevéltár VII. (1358–1359). Bp. 1920. 591. – Birtoklásuk ezután folyamatos volt a család kihalásáig, szinte pontosan a középkor végéig: *Nógrády Árpád*: Kanizsai László számadáskönyve. (História Könyvtár. Okmánytárak 8) Bp. 2011. 16, 118–119, ill. passim.

⁴ „... magnas particulas terrarum arabilium et fenilium intra veras metas possessionis ipsorum exponentium Ikren vocate in comitatu Iauriensi existentis in loco Dobsa appellato adiacentem simulcum lacu Dobsaerew vocato modo simili intra dictas veras possessionis Ikren adiacenti, qui lacus exiit de fluvio Rabcza et iterum redit ad dictum fluvium Rabcza, per populos et iobagiones ipsorum in possessione eorum Berch vocata commorantes pro se ipsis minusiuste ac sine omni lege ad dictam possessionem Berch vocatam consequenterque castellum ipsorum ibidem habitum occupari fecissent...” SO II. 409–410.

⁵ *Fehér Ipoly* (szerk.): Győr megye és város egyetemes leírása. Bp. 1874. 513.

⁶ „Börcs, a Rábcza partján fekvő magyar kisközség, mely 1220-ban már possessio *Peryche* alakban van említve. A XV. században villa *Berch* néven fordul elő. A Szentgyörgyi grófoknak várkastélya volt itt. Később apátsági birtok, melyet *Beercz* néven a zirczi apát 1489-ben a győri püspökkel elcserél. 1588-ban a vármegye itt a törökök szemmel tartása és a környék megvédése céljából, a templom mellé, kerek őrtornyot emeltetett, mely után a későbbi német telepesektől a község a *Rundenthurm* nevet kapta, melyet a nép később a Rothenthurm elnevezéssel cserélt fel. 1590-ben német csapatok égették fel a községet s az 1609-iki összeírásban a töröknek behódolt és lakosaitól elhagyott községként szerepel.” *Borovszky Samu* (szerk.): Magyarország vármegyéi és városai. Győr vármegye. Bp. 1908. 258.

⁷ A fenti állítás nem egészen igaz, mert a néprajzi kutatás rögzítette, hogy a helyi hagyományban létezett (létezik?) a vár emléke, mégha nem is közvetlenül a középkorral kapcsolatosan.

hogy nem kapott helyet a legfontosabb idevágó kézikönyvben, Koppány Tibor alapos középkori kastély-adattárában sem.⁸

Az egyetlen okleveles adat és egy 20. századi néprajzi értesülés elégséges alapot ad ahhoz, hogy a település földrajzi neveinek adattárához forduljunk. E terep-nevek ugyanis – rendkívül maradandó voltuk miatt – nem kevés évszázados névalakot őriztek, őrizhettek meg a modern kor számára. Nincs ez másként Győr megyében sem, ahol a török hadak pusztítása az ország keleti és déli területeihez képest csekély volt, így a településhálózat nagyjából középkori állapotot tükröz.⁹ S valóban, a földrajzinév-gyűjtés valós segítséget jelent a Börcsi erősség múltjának feltárásában: a Börcs és Ikrény közötti dűlőnevek – Ikrény közigazgatási határain belül – máig megtartották egy „Lesvár” nevű hely emlékét.¹⁰ Így akár további vizsgálat nélkül is biztosak lehetnénk abban, hogy megtaláltuk a 15. századi váracska nyomát.

A helyzet azonban ennél bonyolultabb. Ismert tény, hogy a török hódoltság idején az 1594-ben török kézre került Győr várának környezetében a bécsi hadvezetés és a magyar rendek igyekeztek kisebb-nagyobb őrhelyeket, támaszpontokat kialakítani.¹¹ Így volt ez kevéssel korábban, az 1580-as években a Börcstől és Ikrénytől mintegy fél tucat kilométerre fekvő Mérgesen, ahol Győr vármegye döntött úgy, hogy erősséget emel, s ehhez megyebéli települések munkaerejét rendelte, igaz, ott már a középkorban is állt egy kisebb erődítés, ezért az építkezés nem nélkülözte az előzményeket.¹² Hasonló eljárást feltételezhetnénk akár Börcsön is, lévén a település a mai 85-ös (Győr és Sopron közötti)

„Ikrény határában van egy pusztá, Lesvár a neve. Úgy tudják errefelé, hogy még akkor keletkezett, amikor a törökök voltak itt Magyarországon. Akkor még Győr is az övéké volt. Onnan gyöttek ki rabolni a falukba. Elhajtották a marhákat, a házakat fölgújtották. Aki embert meg elkaptak, azt magukkal vitték, vagy megölték. Aki csak tehette, hát elmenekült előlük az erdőbe, nádasba. Itt a döglött Rábca mellett összegyűjtött egy csomó bátor legény, akik elhatározták, hogy bosszút állnak a törökön. Nem messze az úttól az erdőszélen csináltak földből egy kis várat. Csak akkora volt az egész, hogy az embereket eltakarta, és jól ki lehetett lesni belőle az útra. Fegyvereket is kerítettek és így lestek, mikor jönnek a törökök. Nemsokára jöttek is az úton. Rájuk csaptak és elvették tőlük a marhákat, a foglyokat meg kiszabadították. Attól kezdve mindig ott leselkedtek, amíg csak törökök jártak erre. Aztán már nem kellett az a vár, de egy kis dombja még ma is megvan a döglött Rábca partján.” (Ikrény, 1968., özv. Bukta Mátyásné, sz. 1902.) *Timaffy László*: Történelmi mondák a Kisalföldön. Arrabona 18 (1976) 80.

⁸ KOPPÁNY: A középkori Magyarország kastélyai passim.

⁹ Pl.: *Ábrahám Imre*: A 14–17. századi Nyúl község rövid történelmi földrajza. In: In labore fructus 19–38.

¹⁰ „51. *Lesvár* [K₁.K₂. ~] M. Kastély, lakóház és istállók álltak a területen. A hagyomány szerint a török időkben erődítmény volt, innen lesték az ellenséget. – 52. *Lesvári-csárda* É. Már nincs meg.” Magyar Névarchívum – Ikrény. (<http://mna.unideb.hu/forras.php?megyeid=4&oldal=1> – letöltés: 2015. jan. 25.)

¹¹ *Pálffy Géza*: A császárváros védelmében. A győri kapitányság története 1526–1598. Győr 1999. (a továbbiakban: PÁLFFY: A császárváros védelmében) 170–171.

¹² *Gecsényi Lajos*: Győr megye nemesi közgyűlési és törvénykezési jegyzőkönyveinek regesztái I. (1580–1616). Győr 1990. (a továbbiakban: GECSÉNYI: Győr megye közgyűlési jkv. I.) 143. – A korábbi erősséghez l. KOPPÁNY: A középkori Magyarország kastélyai 179.

főút mellett fekszik, amelynek nyomvonala régiókban a régmúltban a maival szinte tökéletesen megegyezett.¹³ Az út fontossága kellőképpen magyarázná egy efféle építmény kialakítását: ilyesfajta „górék” épp az ellenséges portyázó csapatok mihamarabbi felismerését szolgálták, amit a *Lesvár* név szépen gyámolítana, hisz épp a kis objektum funkcióját adja meg.

Forrásaink alapján látszik, hogy esetünkben nem, vagy feltehetően nem erről van szó. A fentebb hivatkozott Borovszky-féle kötetből tudható, hogy a faluban védelmi építkezésekre kerítettek sort 1588-ban, amikor a település temploma mellett egy tornyot emeltek. E torony szolgált a későbbiek során figyelőhely gyanánt, s a település ezután kapta *Rudenturm* német nevét.¹⁴ Az objektum a 17. században is jól felismerhető volt.¹⁵ Ha tehát 1580 táján még lett volna nyoma a településen a középkori erősségnek (ami joggal elképzelhető), véleményem szerint aligha lett volna szükség bármiféle új épületre. Ám nem csupán logikai érvek szólnak amellett, hogy a középkori börcsi „vár” 16. századi létét tagadjuk. Ennél súlyosabban esik latba a korabeli források hallgatása. Rendelkezünk ugyanis Győr vármegye közgyűlési jegyzőkönyveinek teljes 16. századi (mármint azokról, amelyek korunkra maradtak) feltárásával, s az ezekből kirajzolódó kép világos. Többször előfordul bennük a törökök mozgását megfigyelni hivatott, s a győri káptalan birtokain emelt patonai vár,¹⁶ vagy az abdai „strázsahely”¹⁷ éppen úgy, mint megye által építtetett, s fentebb bemutatott Mérges. Börcsnél ilyenről azonban nem esik szó.

Hasonló eredményre jutunk, ha a török elleni védelmi vonal Győrből irányított szakaszának történetére összpontosítunk. Minekutána a kapitányság történetének monografikus feldolgozása elkészült, a helyzet meglehetősen egyértelmű. Bátran kijelenthető ez alapján ugyanis, hogy a 16. században Börcsön nem állt török elleni objektum annak dacára, hogy annak felállítását szükségesnek vélték. Ugyanide kívánczik, hogy Ikrény – ekkor már pusztá – területén a korszakban újonnan emeltek egy góré/figyelőhelyet, melynek őrsége négy puskás gya-

¹³ *Glaser Lajos*: Dunántúl középkori úthálózata. Századok 63 (1929) 146–147. Ugyanezt igazolják az alább még részletesen bemutatandó térképek is.

¹⁴ Az építkezés legkorábbi adatai a megye közgyűlési jegyzőkönyvéből származnak. *Ráth Károly*: A Győr vármegyei hódoltságáról. Magyar Történelmi Tár 7 (1860) 8.

¹⁵ „Börcs. A győri püspök faluja. Régi, vár módjára épült, kerek alakú kápolnája ellenséges támadások alkalmával menhelyül szolgált a lakóknak. 1668-ban ezt a kápolnát szépen restaurálták, de azóta az idők viszontagságai, különösen pedig a legutóbbi török támadás következtében annyira tönkrement, hogy a falai mintegy négyfelé váltak, megrepedtek, és a teljes összeomláshoz állanak közel. Pedig kár volna, ha ez az erős boltozat leomlana, mert egy kis áldozattal még most jó karba lehetne helyezni. Ezt azonban a jelenlegi inséges időkben a lakosok maguk nem tudják elvégezni. Nagyon régi templom ez: de hogy mikor és ki építtette, azt biztosan megállapítani nem lehet. A legutolsó, 1680-i vizitációból megállapítható, hogy Szent Bertalan apostol tiszteletére volt szentelve.” *Varga Imre*: A győri székesegyházi főesperesség egyházlátogatási jegyzőkönyvei 1698-ból. Arrabona 13 (1971) 194.

¹⁶ 1634: GECSÉNYI: Győr megye közgyűlési jkv. I. 403.

¹⁷ 1624: uo. 469. Az erősség építésére és 16. századi történetére bővebben: BEDY: Győri káptalan 181–184.

logos volt a 16. század második felében.¹⁸ Így azután nem túlzó az állítás: a középkorból ismert börcsi erősség nem élt tovább a 16. századig sem Börcs, sem pedig Ikrény neve alatt.

Mindezek után adódik a kérdés: mégis hol keressük a középkori börcsi castellumot? A bevezető sorokban idézett Kanizsai-féle panasztétel nyomán világos, hogy egy Rábca-holtág és Dobsa/Dabsa föld leginkább érintett az ügyben, melyet a Szentgyörgyiek az erősséghez csatoltak. Feladatul adódik tehát ezen terület, valamint a nevezett holtág lokalizálása, ami ezáltal az erősség helyének megadásában is segítségünkre lehet. Időrendben haladva a legkorábbi országos térkép-adattárhoz érdemes nyúlnunk, az úgynevezett első katonai felméréshez (1763–1787). Ezen sem Ikrény, sem pedig Börcs környékén nem találunk érdemleges terepi elemet, noha egy „gyanúba keverhető” holtág-féleség világosan kivehető Börcstől és a Rábcától délre.¹⁹ (I. kép) Ebből persze még korántsem következik, hogy ne lett volna ott sáncoknak nyoma, hisz e felmérés „mélysége” még elmaradt a későbbiekétől.

Annak alátámasztására, hogy jó helyen kutakodunk, bármily meglepő is legyen, az 1848/49-es szabadságharc egyik itteni eseményének, a csornai ütközetnek monográfiájában lelhetünk megkerülhetetlen adatra. Eszerint 1849 júniusában az előrenyomuló osztrák hadak a mai 85-ös út nyomvonalán kívántak haladni, ám ekkor magyar csapatokba ütköztek éppen Börcs–Ikrény térségében. Az erről szóló jelentés néhány mondata a középkor kutatója számára sem érdektelen: „Az ellenség előőrsei tegnapelőtt este még Kónynál voltak, tegnap már Enesét sem szállta meg, hanem előőrsei Lesvárnál állhatnak, amelyet immáron 3 napja gyalogság és tüzérség tart megszállva (Lesvár egy csárda, amely előtt az út elvezet, s ott egy igen könnyen védhető átjárót alkot)”.²⁰ Eszerint még a 19. század közepén is világos volt, hogy a Lesvárnak nevezett hely alkalmas az országút forgalmának ellenőrzésére, alkalmasint azon érkező támadók feltartóztatására.²¹ Ennek fényében nehéz szabadulnunk attól az érzéstől, hogy a további térképi kutatásokban is ezt a helyet érdemes különösképpen figyelniük.

A lokalizálás során a második katonai felmérés (1806–1869) jelenti a következő fontos lépést. Ennek környékünket ábrázoló szelvényén a Lesvár-csárda helye minden kétséget kizáróan azonosítható. Ám nem csupán ez. A kicsiny épületcsoporthoz egészen közel (hózzávetőlegesen 500 méterre), északkeleti irányban, közvetlenül az országúthoz „tapadva” világosan kirajzolódik egy szögletes sánc.²² (II. kép) Habár ennek méretei igen tekintélyesek (250x150 méteres téglá-

¹⁸ PÁLFFY: A császárváros védelmében 170–171.

¹⁹ <http://mapire.eu/hu/map/collection/firstsurvey/?zoom=14&lat=47.66829&lon=17.52236> (letöltés: 2015. jan. 29.)

²⁰ *Hermann Róbert*: A csornai ütközet története és okmánytára, 1849. június 13. Sopron 1999. 141–142.

²¹ Ugyanígy volt 1809-ben a győri csata alkalmával is, amikor itteni sáncokat említenek. *R. Kiss István*: Az utolsó nemesi felkelés századik évfordulója emlékére I. Bp. 1909. passim.

²² <http://mapire.eu/hu/map/collection/secondsurvey/?zoom=14&lat=47.66285&lon=17.53015> (letöltés: 2015. jan. 29.)

lap alakú földművekről van szó), s ez a tény elővigyázatosságra int, véleményem szerint gyanakvásunk erős támogatást kap ezek fényében. Különösen, hogy az előző térképen is kirajzolódó holtágy nyomok itt egészen az országút mellett fekvő sáncokig nyúlnak.²³ További bizonyítékok hiányában gyanúnk azonban alig több pusztá spekulációnál, ezért szükséges további okleveles adatok és térképi információk beemelése a vizsgálódásba.

Már az eddig látott két térkép alapján is sejthető, hogy az Ikrény és Börcs közötti határ a Rábca szabályozását megelőzően igencsak „mozgalmas” volt. A folyó számtalan kanyarulattal, lefűződéssel tarkított medre alkotta ugyanis (jobbára) a két birtok közötti fizikai és birtokjogi elválasztást, azaz a határt. A Rábca kanyarulatainak alakulása dacára azonban abban biztosak lehetünk, hogy az újkorban Lesvár néven ismert pusztá (majd csárda) minden kétséget kizáróan Ikrény területére esett.²⁴ Az ettől északkeletre fekvő erősség és környezetének hovatarozásáról viszont csak a középkori adatok és a kései térképek együttes felhasználásával mondhatunk bizonyosat. A bevezető sorokban idézett panaszlevél szerint ugyanis a Szentgyörgyiek börcsi emberei a Kanizsaiak *ikrényi birtokára* törve, ott bizonyos Dobsa/Dapsa nevű területet, a Dobsaér nevű „tóval” (*lacus*), ami a Rábcától a Rábcáig tartott (alighanem egy holtágról van szó), foglaltak el és csatoltak a nevezett castellumhoz.²⁵

Sokat nyomna tehát a latban, ha meg tudnánk határozni Dobsa föld pontos helyét, ami egyben egy középkorban létezett Rábca-holtágot is azonosítana. Ennek megtételében a megye 19. század közepén készült kataszteri térképe nyújt segítő kezdet.²⁶ (III. kép) Ezen a Rábca élő ágától délre világosan látszik a „Dapsai rét” nevű terület, melyet egy jól azonosítható egykori holtág vesz körül. Ezen sávától, azaz a néhai holtágtól délre, ahhoz egészen közel látszik a börcsi erősség e sorok írója által gyanított helye.

²³ Út melletti sáncokról lévén szó, az erődített táborhely meghatározás korántsem ördögtől való. Az utóbbi évek kutatásai nyomán jól ismert, hogy a 15. század közepi ún. huszita hadviselés eredményeképpen a Magyarországon foglalkoztatott (jobbára külföldi, sokszor huszitáknak is nevezett) zsoldosok előszeretettel alkalmazták a hevenyészett erődítéseket, olykor korábban álló romos erősségeket felújítva, harcaik során. Vö. *Bodnár Katalin – Juan Cabello – Simon Zoltán: A zagyvafői vár kutatása.* In: Horler Miklós hetvenedik születésnapjára. Tanulmányok. (Művészettörténet – Műemlékvédelem IV) Bp. 1993. 107–108.; *Szörényi Gábor András: Egy huszita vár romjai a Sajó völgyében.* (Beszámoló a vadnai erősség kutatásáról) In: *Terei György – Kovács Gyöngyi – Domokos György – Miklós Zsuzsa – Mordovin Maxim* (szerk.): *Várak* nyomában. Tanulmányok a 60 éves Feld István tiszteletére. Bp. 2011. 259–260. – A huszita harcmodorról legfrissebben: *B. Szabó János: A huszita hadviselés hatása és adaptációja Kelet-Közép Európában.* In: *Bárány Attila – Pócsán László* (szerk.): „Causa unionis, causa fidei, causa reformationis in capite et membris”. Tanulmányok a konstanzi zsinat 600. évfordulója alkalmából. Debrecen 2014. 432–440.

²⁴ *Bak Borbála* (szerk.): *Magyarország történeti helységnévtára.* Győr megye (1773–1808). Bp. 2000. L. a kötet Függelékéül adott térképet.

²⁵ SO II. 410. A kérdéses szövegrészt l. a 4. jegyzetben.

²⁶ <http://mol.arcanum.hu/> (S 78, Győr megye kataszteri térképe) – letöltés: 2015. febr. 22.

Mindez a terepen való elhelyezkedés kérdésében ad okot csupán nyugalomra. Abban az esetben viszont, ha továbbra is azt gondoljuk, hogy a Rábcától délre és Dopsa/Dapsa föld miatt északra eső terület Ikrény (amit ugyebár a dolgozatunknak okot adó panaszlevél megerősíteni látszik) része, akkor csábító annak feltételezése, hogy a börcsi erősség valójában ikrényi erősség, hiszen annak területén áll. S ha ez igaz, akkor jogos a részletekben megbúvó ördögtől való ellenvetés: a panaszlevélben a Kanizsaiak ugyan miért nem emeltek szót az ellen, hogy ikrényi birtokukon a Szentgyörgyiek jogtalanul erődtítést emeltek? Ráadásul biztosan királyi engedély nélkül. Ezek szerint tehát vagy volt okuk a hallgatásra, vagy pedig a panaszlevélben foglaltak nem fedték pontosan az igazságot.

Nos, a későbbi adatok nyomán azt mondhatjuk, hogy az utóbbi megállapítás tűnik igaznak. A térképi adatokat tovább faggatva minderre magyarázattal is szolgálhatunk. A 19. század közepéről ismerünk egy további kataszteri térképet, amelyik nem csupán a földrajzi viszonyokat, a dűlők és rétek elhelyezkedését rögzítette, hanem a birtokhatárokat is.²⁷ (IV. kép) Eszerint a már oly sokat citált panaszlevélben szereplő Dapsa/Dobsa föld valójában Börcs határain belül volt, azaz annak részét képezte, s az egykori Rábca-holtág (így vele Börcs határa is) az élő folyómedertől délre mélyen benyúlt egészen az országút mellé. S ha ennek nyomán Börcs mai határát nézzük, az azóta már szabályozott és „kiegyenesített” Rábcától délre ma is megtalálható az egykori holtág nyomvonalából adódó és így több évszázadosnak bátran mondható betüremkedés az ikrényi határba.²⁸ Bizonyára nem véletlenül.

Ha tehát a panaszlevélben Ikrényhez tartozó és Kanizsai-birtoknak mondott Dobsa/Dapsa földről így bizonyossá vált, hogy az Börcs része volt, akkor joggal merül fel a kérdés: panaszlevelünk állítása vajon minden tekintetben hihető? Mert, ha a dopsai foglalással együtt a börcsi – ismétlem: az egykori holtág déli partján, az országos út mellett emelt – erősség is jogtalan lett volna, akkor a Kanizsai-panasztételben vajon miért nem szerepel? Sőt, alább látni fogjuk, hogy Börcs korábbi birtokosa, a zirci apátság is feltűnik a település történetében és ők sem (és velük szemben a Kanizsaiak sem) tiltakoztak a jogtalan erősség-emelés ellen. Véleményem szerint ennek két oka lehet. Egyrészt a Dapsa/Dopsa rét eredendően Börcs területét képezte, s így történhetett, hogy a Kanizsaiak tiltakozása dacára annak része maradt, s része még napjainkban is, hiszen csak az alább még részletezendő zavaros idők akarták kihasználni birtokuk határának a Rábcáig való kitolásához. Másrészt az út mellett emelt erősség annak dacára, hogy a Rábcától délre esett, mégis a kortársak – úgy a Kanizsaiak, mint a Szentgyörgyiek, s később maga a király – azt Börcshöz tartozónak gondolták.

²⁷ <http://mol.arcanum.hu/terkep/opt/a121112htm?v=pdf&q=WORD%3D%28%22B%D6RCS%22%29&s=DAT&m=3&a=rec>, ezen belül pedig: [_ecw/mol/terkep/s078/teka/s78_gyor_094_borcs_004-014/s78_gyor_094_borcs_014.ecw](http://ecw/mol/terkep/s078/teka/s78_gyor_094_borcs_004-014/s78_gyor_094_borcs_014.ecw) (letöltés: 2015. febr. 22.)

²⁸ <https://www.google.hu/maps/place/B%C3%B6rcs/@47.6974686,17.5173797,14z/data=!4m2!3m1!1s0x476b94cb19cbd28b:0xe0c1f6a3de7e4853> (letöltés: 2015. febr. 15.)

Persze mindez csak akkor igaz, ha lokalizálásom helytálló, ezt hangsúlyozni érdemes. Ám ha nem az általam megadott területen állt volna a börcsi erősség, hanem példának okáért a település belterületén, a Rábca északi partján, akkor miért lett volna olyan fontos a Kanizsaiak számára a rét hovatarozása?

Az igencsak kacifántos birtok- és határviszonyok onnan erednek, hogy a folyamatosan mozgó Rábca-meder időről időre okot adott a határvitákra. Arról, hogy az Ikrény és Börcs közti határok mennyire voltak változatosak, sajnos nem tudunk, de a fenti térképszelvények és a holtág azokon való folyamatos feltűnése talán elég alapot ad ahhoz, hogy efféle bizonytalanságoknak higgyünk. Közeli párhuzamként idézhetjük a Börcs északabbi részén fekvő lébenyszentmiklósi (manapság: mosonszentmiklósi) határ esetét, aminek a miénknél talán még nagyobb jelentőséget kölcsönöz, hogy ez a birtokhatár egyben a Győr és Moson megyék közti elválasztás is volt. 1791-ben a két település birtokosai közösen állapították meg a települések közti határt, mert az régtől fogva vitatott, ismeretlen volt.²⁹ Habár bizonyítéknak kevés, mindenesetre elgondolkodtató: ha egy határ a hosszú 18. századi békeidőben egy Rábca menti vízfolyás miatt vitatott lehetett, akkor az 1459/60 körüli – látni fogjuk alább – háborús körülmények között ez miért ne lehetett volna így? Mindezen érvek persze nem tökéletes, de talán elégséges alapot nyújtanak az erősség helyének meghatározásával kapcsolatos ellenvetések elvetéséhez – mármint hogy az a Rábcától délre, elvileg tehát Ikrény területén állt. Miért ne lehetett volna börcsi terület a folyó déli oldalán, legyen az bármilyen kis területű is – netalán itt valóban az út lehetett a birtokhatár?

Ebbéli kérdésünkre a harmadik katonai felmérés (1869–1887) adhat részleges magyarázatot. Ezen a fentebb tárgyalt, s a Dopsa/Dabsa földet körülölelő holtág ismét jól megfigyelhető. Ugyancsak világosan kivehető rajta az e sorok írója által feltételezett erősség helye, valamint hogy az a környék egyik kiemelkedő, 120 méteres dombján épült.³⁰ (V. kép) Mindezek után tehát: azaz a határ folyamatos és évszázadokon átnyúló bizonytalansága, a holtág(ak) igazolható-

²⁹ „Alább meg íratlak praesentibus recognoscályuk, hogy mi ezen most folyó 1791dik esztendőben Martius holnapnak első napján, mivel mind eddig T. N. Mosony Vármegyében az nagy Méltóságú Groff Zichy Károly ur eő Excellentiájának Lében Szent Miklósi és T. N. Győr Vármegyében az Méltóságos Győri Püspökséghez tartozandó Börtsi Helység terrenumjai között határhányássok nem voltak, hanem ezen Két Helységek között csak egy ér-folyás, melly határ-érnek neveztetik, különböztette a határokat, ennekis fele Lébeny Szent Miklóshoz, fele pedig Börtsihez mindenkor tartozván, emlétett Lébeny Szent Miklósi Helységből Horváth Mihályt, Helység Bíróját, Filai Istvánt, Horváth Pétert, Varga Mihályt, Giczi Istvánt és Vissy Istvánt azon helységnek EsküTTYEIT, Börtsrűl pedig Kultsár Lőrintzet, ezen helységnek bíróját, Nemes Katona Mihályt, Kenedics Mihályt és Szombath Istvánt, eskütt embereket maguk mellé vévén, önként és egyes-akarattól a meg írt helyen következendő határokat ezután ne talán történhető villongássoknak el távoztatássa végett hányottattunk...” GyEL PL Capsa C, fasc. 28., nr. 15. A szöveg helyesírását, kis- és nagybetű-használatát nem változtattam meg.

³⁰ http://mapire.eu/hu/map/hkf_25e/?zoom=15&lat=47.67155&lon=17.51113 (letöltés: 2015. febr. 22.)

sága, az azzal körbevett rét Kanizsaiak által ikrényinek mondott, de Börshöz való huzamos tartozása és a kiemelkedő stratégiai pont meglétének ismeretében – továbbá a lokalizálással kapcsolatban a tévedés jogát fenntartva és pillanatnyilag jobb megoldási lehetőség híján azt kell mondanom, hogy a Mátyás-kor elején említett börcsi castellumot ezen a helyen érdemes keresnünk.

Az elnevezésről

Mint hogy a börcsi objektum, amit mai fogalmainkkal leginkább erődített táborhelyként, egészen modern szemmel pedig katonai bázisként azonosíthatunk, castellum néven szerepel a forrásokban, így joggal merülhet fel a kérdés az utókor kutatójában, hogy vajon mit is takar ez a névalak? Általános középkori idevágó ismereteink, adataink nyomán leginkább arra gondolhatnánk, hogy a castellum nem más, mint egy kisebb, részben erődített nemesi „lak”. A középkori nemesi társadalom minden szintjén találkozunk ilyenekkel, különösen a 15. századtól.³¹ Amikor igazán katonai jellegű épületek fordulnak elő forrásainkban, azokat zömében – de korántsem kizárólagosan – a *fortalitium* névvel illetik. Ez az eljárás különösképpen igaz az úgynevezett huszita harcok építményeire.³²

A gyakorlati élet szabályai azonban korántsem ilyen „szögletesek”. Vannak esetek, amikor ettől eltérő terminológiai megoldással találkozunk. Azt talán magyarázni sem kell, hogy a Szentgyörgyiek aligha akartak Győr közelében, a Kanizsai-birtokok háta mögött nemesi lakóhelyet építeni egészen távol biztonságos törzsbirtokaiktól, alább látni fogjuk, sokkal inkább „támaszpontot” akarthattak létrehozni. Nos, ennek fényében kell vizsgálnunk az építmény *castellum* megnevezését, ami a terminológia részleteiben járatosaknak első pillanatban furcsának tűnhet. Ám épp kortárs események kapcsán, ráadásul királyi oklevélből, találkozhatunk ezzel a névhasználattal. 1461 októberében Mátyás király hagyta meg Lőcsének, hogy legyenek Szapolyai István kapitány segítségére egy, a husziták elleni ostrom-*castellum* építésében.³³ A szövegből és a hadi helyzetből egyértelmű, hogy ehelyütt katonai táborról és a legkevésbé sem nemesi lakóhelyről lehet szó. Akárcsak Börcs esetében, legalábbis e sorok írója szerint.

³¹ A kérdésre áttekintően: *Horváth Richárd*: Rendszertelenség a rendszerben? A késő középkori castellumok és az írott források. In: *Feld István – Somorjay Selysette* (szerk.): *Kastélyok évszázadai, évszázadok kastélyai*. Tanulmányok a 80 éves Koppány Tibor tiszteletére. Bp. 2008. 9–20.

³² *Horváth Richárd*: Várak és uraik a késő középkori Magyarországon. Vázlat a kutatás néhány lehetőségéről. In: *Neumann Tibor – Rácz György* (szerk.): *Honoris causa*. Tanulmányok Engel Pál tiszteletére. (Társadalom- és művelődéstörténeti tanulmányok 40 – *Analecta Mediaevalia III*) Bp. 2009. passim.

³³ „unum castellum sub alpibus in locis aptis ... erigat” *Stephanus Kaprinai*: *Hungaria diplomatica temporibus Mathiae de Hunyad regis Hungariae I–II*. Vindobonae 1767–1771. 575–576. (a továbbiakban: *KAPRINAI*: *Hungaria diplomatica*).

Mikor? – Miért? – Meddig?

E kérdések megválaszolásakor első feladatunk annak meghatározása, hogy 1460-at megelőzően a Szentgyörgyieké volt-e Börcs avagy más birtokostól szereztek? Nos, itt ütközünk az első nagyobb akadályba, mégpedig a források szűkszávisága miatt. Bátran kimondható, hogy Börcs korai története homályba vész. Az Árpádok korából mindössze annyit tudunk a településről, hogy a Győr nemzetség úgynevezett Gesztencei alágának birtoka volt.³⁴ Az ezt követő évszázad története ugyanakkor teljességgel ismeretlen. Börcs majdhogynem hiányzik az Anjou- és a Zsigmond-kor okleveleiből: mindössze annyi tudomásunk van a korszakból, hogy az itteni család Csépán névre hallgató tagja a Héderváriak szolgálatában elébb Győr, majd Sopron megyei alispán volt.³⁵ A település ezt követően eltűnik a kései kutató szeme elől, ami különös kontraszt a bevezetőben ismertetett, s 14. századtól jól adatolható szomszédos ikrényi Kanizsai-birtoklás ismeretében.

Következő előfordulása a mostani dolgozatnak okot adó, 1460 körüli oklevélből ismert. Eszerint közel száz évig nincs adatunk a településről, s amit a 15. század közepét megelőző időről tudhatunk, az kizárólag későbbi iratokból származó információkon alapul. Minekutána később a zirci ciszterci apátság³⁶ igyekszik visszavenni Börcsöt a Szentgyörgyiektől, így nagy biztonsággal gondolhatunk arra, hogy a birtok, bizonyára nem függetlenül a Győr nemzetség Gesztencei alágának, majd Csépán mesternek eltűnésétől, vélelmezhetően a 14. század második harmadában a zirci monostor kezébe került.³⁷ Megszerzésének körülményeiről és főképp idejéről semmit sem tudunk.³⁸

A Szentgyörgyiek régió- és korabeli tevékenységének áttekintésére ehelyütt még vázlatosan sincs mód, de néhány idevágó eseményre érdemes figyelniük a börcsi erősség építésének okát és idejét illetően.³⁹ 1457-ben, a Hunyadi László kivégzését, majd pedig V. László király halálát követő zavaros hetekben az

³⁴ Győrffy György: Az Árpád-kori Magyarország történeti földrajza II. Bp. 1987. 583; C. Tóth Norbert: A Győr-nemzetség az Árpád-korban. In: Neumann Tibor (szerk.): *Analecta mediaevalia I. Tanulmányok a középkorról I.* [Piliscsaba] 2001. 63–64.

³⁵ ENGEL: *Archontológia II.* 41.

³⁶ F. Romhányi Beatrix: *Kolostorok és társaskáptalanok a középkori Magyarországon.* Bp. 2000. 74.

³⁷ A település történetének legfontosabb monográfiájában is csak arról van szó, hogy az apátság birtokos volt a településen, ám (1468-at megelőzően) érdemi adatok feltüntetése nélkül. Horváth Konstantin: *Zirc története.* (Zirci könyvek 1) Veszprém 1930. (a továbbiakban: HORVÁTH K.: *Zirc története*) 10, 91–92.

³⁸ A ciszterci apátságok legfontosabb hazai adattárában sem találunk Börcsre 1489-nél korábbi adatot. Ferenc L. Hervay: *Repertorium Historicum Ordinis Cisterciensis in Hungaria.* (Bibliotheca Cisterciensis 7) Roma 1984. 212–213.

³⁹ A család történetére l. Moritz Wertner: *Die Grafen von St. Georgen und Bösing.* Jahrbuch der K. K. heraldischen Gesellschaft 'Adler'. Wien 1891. passim (a továbbiakban: WERTNER: *Die Grafen*). – A régió történetére legjobb összefoglalás a „zavaros időkől” a korábbi irodalmak kritikájával: *Nógrády Árpád: Csepreg ostroma és Sárvár bevétele 1454-ben.* Vasi Szemle 64 (2010) 685–698.

osztrák határszélen birtokos és kiemelkedően jó Habsburg udvarbéli kapcsolatokkal is rendelkező család – ne feledjük: a Szent Korona III. Frigyes birtokában volt –, gyaníthatóan nem függetlenül Bécs beleegyezésétől, rendre terjeszteni kezdte területi és gazdasági befolyását. Azt a befolyást, ami eladdig sem volt lebecsülendő, hiszen a Szentgyörgyi rokonság (voltaképpen az úgynevezett ifjabb bazini és szentgyörgyi ágak) kezén Mátyás uralkodását megelőzően négy tekintélyes váruradalom volt. Bazint (Pesinok, Pozsony megye) még 1208-ban kapta meg a család őse, Tamás nyitrai ispán.⁴⁰ Egy esztendővel későbbtől lett az őské a közeli Szentgyörgy (Sváty Jur, Pozsony megye) vára is.⁴¹ 1390-től ismert az ugyancsak Pozsony megyében fekvő Éberhárd (Malinovo) várak.⁴² Ezeken kívül a kezükben volt a Pozsony megyei Borostyánkő (Pajštún) is, ami 1390-től a család birtoka.⁴³ A nyugati határszélen tehát fontos, megkerülhetetlen politikai tényező volt a familia, amelyet régi és szoros kapcsolat fűzött a császári udvarhoz. Mátyás trónra kerültekor tehát adódott, hogy a vele ellenséges III. Frigyes őket is megtalálja magyarországi céljaik megvalósításához.

Ugyancsak ismert, hogy 1459. február 17-én a Vas megyei Németújvár (Újlaki-birtok) várában számos arisztokrata és előkelő szembefordulva Mátyással III. Frigyes német-római császárt választotta Magyarország királyává. Az összeesküvők névsora önmagában sem érdektelen: Garai László (bár ma már róla tudható, hogy az utolsó pillanatban nem támogatta a császárt), Újlaki Miklós, Szécsi János, a négy Szentgyörgyi gróf (azaz a család szentgyörgyi ága), Bánfi Pál, Kanizsai László és Miklós, Ellerbach Berthold, Vitovec János, Gersei Pető Miklós és György, Andreas Baumkircher, Ulrich von Grafeneck, majd egy csoport tekintélyes magyar nemes.⁴⁴ A szervezkedés pontos részleteit bár alig ismerjük, ugyanakkor a Szentgyörgyiek birtoklástörténete ennek feltárásában is nyújthat némi segítséget. Abban a pillanatban ugyanis, midőn az ellentábor Mátyással szemben összezárt, olykor a szakirodalomban is kevésbé ismert határmenti beháború vette kezdetét a királyság nyugati területén egészen 1462/63-ig, a bécsújhelyi békével záruló időszakig.

Pontosan ezekben a napokban (1459 január–februárjában) került sor a Pozsony megyei Dévény várának és uradalmának birtokoscserejére. Az esemény jelentőségét számunkra az adja, hogy a dévényi uradalom három települése Győr megyében feküdt, nem is akármilyen helyen, de erről alább még lesz szó. A vár addigi birtokosai a Garaiak voltak. Birtokba kerülésük 1414/19-re datálódik, ám az 1440-es évek eleji Erzsébet királyné és I. Ulászló közti polgárháborúban

⁴⁰ ENGEL: Archontológia I. 275.

⁴¹ ENGEL: Archontológia I. 426.

⁴² ENGEL: Archontológia I. 307.

⁴³ ENGEL: Archontológia I. 285.

⁴⁴ Az események hátterére új eredményekkel: *Pálosfalvi Tamás*: Szegedtől Újvárig. Az 1458–1459. esztendőkről krónikájához. Századok 147 (2013) 347–380. (a továbbiakban: PÁLOSFALVI: Szegedtől Újvárig).

III. Frigyes csapatai megszállták az erősséget.⁴⁵ Visszaszerzésére bő fél évtizedet kellett várnia az akkor már nádor Garai Lászlónak: a császárral való 1450. novemberi megállapodással lett megint Dévényből Garai-vár.⁴⁶ Ám a következő tulajdonosváltásra sem kellett sokáig várni.

Az események menete nem teljesen világos. A nádor 1457 márciusában Budán kelt levelével Pozsony városának hagyta meg, hogy dévényi vára előtt a csehek (*Bohemi*) által korábban emelt erődítést semmisítsék meg,⁴⁷ eszerint Dévény ekkor még a Garaiakat uralta. A változásra az 1459. évi lázadás kitörése táján vagy azt követően kerülhetett sor. Régi szakirodalmi toposz, hogy Garai László nem volt az ifjú magyar király lelkes híve, így némileg meglepő, hogy Dévény a vele „egy követ fújó” Szentgyörgyiek kezében kötött ki. Azt a lehetőséget alighanem elvethetjük, hogy Garai önként adta volna át e fontos uradalmát a Szentgyörgyieknek, hiszen gyermeke, Jób remek egészségnek örvendett, s bizonyára inkább gondolta fia örökségének, mintsem egy szomszédos nagybirtokos jussának a fontos határvárat.

Sokkal életszerűbb azt gondolnunk, hogy erőszakos foglalás történt. A Szentgyörgyiek ezt megelőző működésének és az alább még ismertetendő adatok ismeretében ebben semmi meglepő sincs. Már csak arra kell választ adni, mi váltotta ki ezt a lépést. Természetesen a Szentgyörgyiek birtokainak fekvése alkalmasint elégséges magyarázattal szolgálhat: vasi és pozsonyi uradalmait kívánhatták a stratégiai ponton fekvő várral és uradalmával kikerekíteni. Létezik azonban olyan lehetőség, ami a pusztá bírvánál nyomósabb érvet ad a kezünkbe.

Nemrégiben Pálosfalvi Tamás az 1459. évi lázadással kapcsolatban merőben új megállapításokat tett. Írásának lényeges újdonsága annak bizonyítása, hogy 1459. február 17-én Garai László nem lehetett részese III. Frigyes megválasztásának, mert napokkal korábban meghalt. Sőt, halálát megelőzően családját és birtokvagyonát Mátyás király oltalmába ajánlotta, ami annak is világos bizonyítéka, hogy nem kívánta a Habsburg uralkodót a magyar trónra emelni Mátyás ellenében. Végezetül arra is fény derült, hogy Garai visszakozása, majd halála miatt a nem sokkal korábban Frigyeshez pártolt, de épp a császár hívei által megszállt várakkal „rendelkező” Kanizsai László is el kívánta hagyni a lázadók közösségét, amit Újlaki Miklós fegyverrel igyekezett megakadályozni. Ebbéli szándéka fegyveres összecsapásba torkollott a két fél között.⁴⁸

Mindezeket továbbgondolva nem tűnik merésznek a feltevés, hogy a Szentgyörgyi testvérek egyrészt kihasználták a nádor halálát, így családja pillanatnyi „sebezhetőségét”, azután bosszút állhattak annak váratlan és ügyük szempontjából végzetes pálfordulásáért, harmadrészt pedig a lázadásban való részvétel miatt eleve harcra készülve fontos támaszpontot szereztek az osztrák–magyar

⁴⁵ ENGEL: Archontológia I. 300.

⁴⁶ *Teleki József*: A Hunyadiak kora Magyarországon II. Pest 1852. 162–163, valamint DF 258 107.

⁴⁷ DL 44 827.

⁴⁸ PÁLOSFALVI: Szegedtől Újvárig 370–374.

határvidéken. Ráadásul ebbéli lépésük nem is előzmények nélkül való. 1458 márciusából ismerjük a pozsonyiak panaszát, miszerint a még V. László királytól kapott szakolcai, szeredi, nagyszombati, oroszvári, szenicei (Holicstól délkeletre létező település Pozsony megyében), újvári és pandorfi harmincadjövedelmeiket a grófi család erőszakkal megszállta.⁴⁹ A lépés szemszögükből voltaképpen logikus: biztos bevételre tettek ezzel szert, hisz a háborúhoz pénz és biztos útvonalak kellettek.⁵⁰ Nemhiába, épp ezekből a napokból ismerjük Mátyás parancslevelét a városhoz, amiben a dunai átkelő fokozott őrzésére intette őket, bizonyára kevés eredménnyel, hisz a magyar királynak ezekben a hónapokban Pozsony, Sopron, Vas és Zala megyékben vajmi kevés befolyása lehetett az események menetére.⁵¹ Aligha szükséges további adatok ismertetése annak ismételt bizonyításához, hogy Mátyás trónra kerültével, majd még inkább a németújvári lázadással háború, a kor szóhasználatához jobban alkalmazkodva: zavaros idő/helyzet alakult ki a királyság nyugati határainál.⁵²

A történések tüzetes ismertetése nem lehet e sorok feladata, csupán a legfőbb minket érintő események rögzítésére szorítkozhatunk. Mára közismert – noha az irodalomban még időről időre ennek ellenkezője is feltűnik –, hogy Mátyás hadai a lázadás leverése során mindössze egyetlen csatát vívtak, még hozzá sikertelenül, április 7-én. A vereséget azonban az elkövetkező „marketing-háborúban” az ifjú király – az ellenoldal ügyetlenkedéseitől megtámogatva – tündöklő győzelemmé változtatta át.⁵³ Az események részben ezért, részben a lázadásban résztvevők gyors békülékenységből fakadóan gyorsan zajlottak.⁵⁴ Ráadásul az elszenvedett vereség és saját jól felfogott politikai érdeke miatt maga Mátyás is hajlott a megegyezésre, s figyelmét folyamatosan a nyugati frontra összpontosí-

⁴⁹ DF 240 402., DF 240 403., DF 240 406.

⁵⁰ Nem is sok esztendővel korábban Jan Jiskra Erzsébet királyné „képviselésében” számos felvidéki bányavárost szállt meg hamarjában, hogy utak csomópontjait ellenőrizze, s hadakozásaihoz pénzügyi hátteret szerezzen. *Tóth-Szabó Pál*: A cseh-huszita mozgalmak és uralom története Magyarországon. Bp. 1917. 222–266.

⁵¹ DF 240 413. – Bizonyosan nem volt véletlen, hogy a cseh „fogságból” való szabadulást követően épp Sopronnak küldte első, szabadulásáról tudósító levelét az ifjú király 1458. febr. 12-én, bár ezzel itteni befolyását növelni aligha volt képes. *Szende Katalin*: Fidelitas és politika. Kihez és miért volt hűséges Sopron városa a középkorban. SSz 55 (2001) 377–378. – Ugyancsak szimbolikusnak (bár presztízs tekintetében korántsem mellékesnek) vélhetjük a király 1459. febr. 2-án (tehát az ellene mozgolódókról érkező első hírek érkezésének idején) kelt oklevelét, melyben Pozsonynak engedélyezte a vörös viaszpecsét használatát. DF 240 434.

⁵² Az előzményekhez: *Bariska István*: A soproni városkapitányság III. Frigyes korában. Vasi Szemle 59 (2005) 267–282.

⁵³ *Veszprémi László*: „Reddidit amissum fugiens Germanus honorem”. Az 1459-es körmendi ütközetek historiográfiájához. In: *Csukovits Enikő* (szerk.): Tanulmányok Borsa Iván tiszteletére. Bp. 1998. 319–325.

⁵⁴ A lázadás történetének máig legjobb összefoglalása az osztrák és magyar források együttes felhasználásával: *Brigitte Haller*: Kaiser Friedrich III. und die Stephanskronen. Mitteilungen des Österreichischen Staatsarchivs 26 (1973) 126–138.

totta.⁵⁵ Ezek sorában az egyik első lépés a Garaiaknak adott kegyelemlevél,⁵⁶ amely lépés a fentebb ismertetett Garai Lászlótól ismert védelemkérés tekintetében egészen új megvilágításban értelmezendő, hiszen itt a király és előkelő támogatói Garai mintegy utolsó kívánságát teljesítették. Ráadásul ekkor már annak vélhető tudatában, hogy a nádor végül nem járult hozzá Frigyes magyar királlyá választásához. A politikai nyereségen túl ez valódi gesztus lehetett (igaz, Kőszeg és Lánzsér Frigyesétől való visszaszerzésére ígéretet tett a király, bár ezt aligha gondolta komolyan⁵⁷), ami a katonai helyzeten ott és akkor aligha változtatott.

Ennél is fontosabb volt a régi szövetséges, Kanizsai László visszatérése, aki nem is sokkal korábban, 1458 novemberében, Temesváron „hagyta faképnél” királyát és az udvart.⁵⁸ Tette mindezt annak dacára, hogy eladdig a király fontos híve és katonája volt, néhány hónappal korábban négyszáz lovasával maga is harcolt a császár (vagy épp a császárhoz hí határmenti bárók, alkalmasint a Szentgyörgyiek) csapatai ellen.⁵⁹ Nos, László felismerve a király pillanatnyi szorongatott helyzetét (látni fogjuk, épp ekkor érte Győrt a Szentgyörgyiek és szövetségeseik támadása), belátva, hogy lázadásuk komoly támogatás nélkül vereségre ítéltetett, no meg látván a maga elsőségét⁶⁰ a visszatérők között, alaposan megkérte hűsége és sértettségének felejtése árát. 1459. április 24-én kettejük megegyezése nyomán három oklevél született. Az elsőben a király minden korábbi tévelygést megbocsátott,⁶¹ a másodikban Zala megye királyi kamarahaszna adóját biztosította a családnak, amíg a Frigyes által elfoglalt uradalmait vissza nem kapják,⁶² míg a harmadikban, ugyancsak ellentételezésképpen, a Temes megyei Cseri castellumot és uradalmát adományozta Lászlónak.⁶³ Kanizsai

⁵⁵ A király január végi, Szegedről való visszatérését követően az esztendő folyamán már nem hagyta el Budát. *Horváth Richárd: Itineraria regis Matthiae Corvini et reginae Beatricis de Aragonia (1458–[1476]–1490)*. (História könyvtár. Kronológiák, adattárak 2 – Subsidia ad historiam medii aevi Hungariae inquirendam 2) Bp. 2011. 64–65.

⁵⁶ TELEKI: A Hunyadiak kora X. Pest 1853. 616–617.

⁵⁷ Az ígéret valóságtartalmáról legyen elég annyi, hogy Kőszeg 1483. évi visszavételéig folyamatosan Frigyes kezén volt, míg Lánzsér 1462 után Ulrich von Grafenecké lett, aki időlegesen innen is nevezte magát. *Solymosi László: Kőszeg 1490. évi feladása*. Vasi Szemle 37 (1983) 94–95, valamint HO V. 349, 359.

⁵⁸ Minderről az alább ismertetendő „béke-okleveleleink” egyikében számolt be a király: „prefatus Ladislaus de Kanysa a nostra maiestate de civitate nostra Themeswaar discesserat”. L. a 61. jegyzetben idézett forrást.

⁵⁹ *Nagy Iván – Nyáry Albert (szerk.): Magyar diplomacziái emlékek Mátyás király korából 1458–1490. I.* (Monumenta Hungariae Historica IV) Bp. 1875. 29.

⁶⁰ Formailag persze nem ők voltak az elsők a sorban – lévén április 19-én a királyi tanács döntött a Garaiakkal való megegyezésről –, ám a Garaiaknak, a lázadásból való kimaradásuk miatt, érdemi megbocsátásra nem volt szükségük, továbbá Jób politikai szerepe elhanyagolható volt. *Kubinyi András: Bárók a királyi tanácsban Mátyás és II. Ulászló idején*. Századok 122 (1988) 197.

⁶¹ KAPRINAI: Hungaria diplomatica II. 294–295, eredetijét l.: DL 15 355.

⁶² ZO II. 574–575, eredetijét l. DL 15 354.

⁶³ DL 15 352.

Mátyáshoz való visszatéréseivel a lázadás főkolomposainak java is békésebb lett, hosszabban végül „csak” két tekintélyes szövetségese maradt III. Frigyesnek: az itt most nem tárgyalt, de Szlavóniában megkerülhetetlen szerepet játszó Vitovec János⁶⁴ és a Szentgyörgyi família. Kettejük kitartása azonban elegendő volt ahhoz, hogy (Újlaki Miklós és Vitovec miatt) Szlavónia, valamint a nyugati határvidék bizonytalan fennhatóságú terület maradjon még bő két esztendeig.⁶⁵

Itt érkezünk el Börcshöz és jelentőségéhez. Láttuk, a Szentgyörgyiek jó ideje építették elsősorban Pozsony megyében összpontosuló, de Győr és Vas megyékre is kiterjedő hatalmukat, aminek megismerésében most kap különös szerepet a fentebb tárgyalt dévényi uradalom néhány tartozéka. A család legkésőbb 1459-ben rátette a kezét a várra és uradalmára, amelyet – először tehát jogtalanul – egészen 1468-ig birtokolt, amikor is Mátyással akkor már másodszor megegyezvén, Berencsért cserébe nekik adta Dévényt a király. Szerencsés módon ez az adománylevél tartalmazza az uradalom tartozékainak nevét is, s innen tudható, hogy a várhoz tartozott Győr megyéből Sövényház, Ménfő és Szemere.⁶⁶ Ha e települések fekvését, illetőleg az 1459-es év katonai helyzetét tekintjük, a kép hamar összeáll: a Szentgyörgyiek lettek az egyik legfontosabb Frigyeshez inkább hű család a vidéken. Ráadásul a dévényi uradalom településeinek fekvése lehetőséget adott egy további lépésre. A háromból kettő délről (Szemere és Ménfő), míg egy északról (Sövényház) fogta közre a környék legfontosabb útvonalatát, a Győrt Sopronnal összekötő országutat, így adva lehetőséget arra, hogy egy Győr (majd onnan tovább Komárom, Buda) felé történő támadás alapja avagy egy onnan érkező akció elhárítója legyen. Nos, az e birtokok által alkotott harapófogónak csupán két akadálya volt: az érintett útszakasz déli és északi felén közvetlenül fekvő Börcs és Ikrény. Utóbbi volt a keményebb dió, hiszen Ikrény Kanizsai-jószág volt, ráadásul értékes, mert vámszedőhelyként is működött, így urainak biztos bevételt hozott.⁶⁷ Amióta Kanizsai László visszatért Mátyás hűségére, aligha számolhattak azzal a Szentgyörgyiek, hogy itt bármiféle támaszpontot építsenek Győr ellenében, még regionális katonai fölényük dacára sem, gondolniuk kellett a Kanizsai birtokközpont-vár, Kapuvár és az ottani familiárisok ellenállásával. Alább látni fogjuk, ez a feltevés nem nélkülöz minden alapot.⁶⁸ Talán ezért eshetett választásuk a másik falura, Börcsre.

A település közvetlenül az Abdán át Győr felé tartó út mentén fekszik, ráadásul birtokosát (a zirci apátságot) nem tekintették komoly ellenfélnek. In-

⁶⁴ *Pálosfalvi Tamás*: Vitovec János. Egy zsoldoskarrier a 15. századi Magyarországon. *Századok* 135 (2001) 450–452.

⁶⁵ PÁLOSFALVI: Szegedtől Újvárig 376.

⁶⁶ DL 16 657., DL 16 722. A politikai háttérhez: *Neumann Tibor*: A Korlátköviek. Egy előkelő család története és politikai szereplése a 15–16. században. (A Győri Egyházmegyei Levéltár Kiadványai. Források, feldolgozások 5) Győr 2007. 48.

⁶⁷ DL 17 731.

⁶⁸ Kapuvár várnagya 1457–1464 között az a Csornai István volt a Kanizsaiak szolgálatában, akinek lányát előbb egy mérgesi Poki jegyezte el, majd férje Turóci György, a királyság 1474 utáni pohárnokmestere lett. ENGEL: Archontológia I. 337.; HÁZI I/5. 142.

mentől pedig nem nehéz magyarázni a dolgozat elején ismertetett oklevélben foglaltakat. A Szentgyörgyiek a dévényi uradalom három közeli birtokából kiindulva, felmérve a hely stratégiai jelentőségét, s tudván azt, hogy szándékukban állhatott akár egy Győr elleni akció is, rögvest megszállták a kérdéses területet (esetleg az sem zárható ki, hogy korábban egy megállapodást kötöttek az apátsággal, bár ennek írott nyoma nem ismert). Jól tudjuk, hogy Győr városa ezekben a hónapokban Mátyás hatalma legnyugatibb bástyájának számított, hisz püspöke, Salánki Ágoston 1459. február 10-én sokakkal egyetemben letette a hűségesküt a királynak,⁶⁹ majd május 7-én Szilasi Vince váci püspökkel közösen Prágában Mátyás képviselőjében királlyá koronázták a titokban – noha utólag tudhatjuk, korántsem őszintén – a pápának hűséget fogadó Podjebrád György cseh kormányzót.⁷⁰ A város a legkritikusabb hetekben kitartott Mátyás mellett, 1459 áprilisában Győr számított a „királpártiak” egyik bázisának. E hónap 25-én innen keltezte Pozsonyhoz írott levelét Mátyás egyik zsoldoskapitánya, Ankenreiter Nabukodonozor, amelyben Nagy Simon királyi hadvezér működéséről és Győr elleni támadásáról tudósította a várost.⁷¹ Győr láthatóan ezekben a „zavaros időkben” mindvégig fontos diplomáciai terep is maradt (talán nem függetlenül Ágoston püspök személyétől), erre utal tudniillik a magyar király egyik 1461. évi levele, amelyben Győrben folytatandó tárgyalásokról esik szó.⁷²

Abban sem kételkedhetünk, hogy a Szentgyörgyiek nyomában erődítési munkálatokba fogtak, aminek eredményét hagyományozta ránk az erősség első írásbeli említése. Éppen ezért nem érdektelen annak pontosabb datálása. Emlékezzünk, az eredetileg dátum nélküli oklevelet kiadója 1460 körülnek határozta meg. A szövegben azonban akad egy részlet, ami ennél kicsivel jobban évhez köthetővé teszi forrásunkat. A panaszlevélben arról esik szó ugyanis, hogy a Szentgyörgyiek foglalása azután következett, hogy az országgyűlés döntést hozott a rövidített idézésekről.⁷³ Mivel az erről szóló határozat az 1458 júniusi pesti országgyűlés 27. cikkelye,⁷⁴ így a börcsi építkezéseket 1458 második felénél nem tehetjük korábbra, azaz (utalva a néhány lappal korábbi feltételezéseimre) korántsem kizárható, hogy az ekkortájt négyszáz lovasával errefelé hadakozó Kanizsai László tán épp emiatt (is) érkezett a vidékre. Pontosán miként folyt az

⁶⁹ KAPRINAI: Hungaria diplomatica II. 245. – Salánki korábban erősen Habsburg-pártinak gondolt, utóbb azonban sokkal árnyaltabban látott pályakezdéséhez és III. Frigyeszel szembeni konfliktusaihoz l.: *Nemes Gábor*: Salánki Ágoston. A királynéi kancelláriától a győri püspöki székhöz. LK 80 (2009) 15–17.

⁷⁰ *Kubinyi András*: Mátyás király. (Tudomány – Egyetem) Bp. 2001. 45.

⁷¹ DF 242 653.

⁷² KAPRINAI: Hungaria diplomatica II. 494.

⁷³ „... post statuta novi decreti brevis evocationis, per regiam maiestatem ac prelatos baronesque et nobiles dicti regni edita et stabilita...” SO II. 410.

⁷⁴ *Decreta Regni Hungariae 1458–1490. Francisci Döry collectionem manuscriptam additamentis auxerunt, commentariis notisque illustraverunt Georgius Bónis – Geisa Érszegi – Susanna Teke.* (Publicationes Archivi Nationalis Hungariae II. Fontes 19) Bp. 1989. 98–99.

építkezés, az természetesen ismeretlen, de sejtésünk azért lehet a folytatásról, s tudhatjuk, hogy legkésőbb 1459 tavaszára felépült az objektum.

A datálást biztossá teszi, hogy április 24-én – tehát pontosan azon a napon, amikor Mátyás a Kanizsaiakkal egyezett meg, így az egybeesés felettébb szimbolikus – Szentgyörgyi György gróf Szentgyörgy várából Pozsonyhoz írott levelében arról írt többek között, hogy hadaik Győr ellen vonultak, aminek „túloldali” beszámolóját láttuk kevéssel feljebb, Ankenreiter Nabukodonozor egy nappal későbbi, fenti levelében.⁷⁵ Ennek fényében aligha képzelhető el, hogy biztos támaszpont nélkül vállalkoztak volna egy efféle akcióra. Noha a város elleni támadás végül nem járt sikerrel, a börcsi erődítmény sokáig fenyegetést jelenthetett a vidék Mátyás-párti birtokosai számára, lévén a háborús állapotok eztán még évekig fennálltak. A Szentgyörgyiek Frigyes-pártisága⁷⁶ pedig évekig nem változott, hadi „készenlétük” folyamatos volt.⁷⁷ Pontosán úgy, ahogyan a Mátyáshoz hívebb családok is igyekeztek állásaikat erősíteni a kialakuló veszélyhelyzetből eredően. Ennek bizonyítéka Hédervári Pál Pozsonyhoz írott levele, amelyben újonnan, javai védelmére emelt erősségéről értesíti a várost 1458-ban.⁷⁸

Annak érdekében, hogy a börcsi objektum stratégiai jelentőségét megértjük, érdemes a régióban – persze csupán vázlatosan – áttekinteni a katonai-hatalmi helyzetet. 1459 tavaszán-nyarán vagyunk. Az ide vezető út főbb állomásait, a Szentgyörgyiek szerepét és a lázadás jelentőségét már láttuk. Az április elején zajlott és Mátyás számára kudarcra végződött körmendi csata után a királyi hatalom az északnyugati határ közelében semmivé vált. Egyetlen, igaz, nem jelentéktelen képviselője (a királyi hadakat nem számítva) Kanizsai László és a család itteni birtokai maradtak. Utóbbiak azonban nem voltak könnyű helyzetben. Váraik állandó fenyegetésnek voltak kitéve. Kapuvárral szemben ott állt a hatalmas, s ekkor még III. Frigyes bázisának számító Sopron, ahol épp ezen az őszön lett formálisan is városkapitány-ispán Ulrich von Grafeneck, a császár régi és megbízható zsoldoskapitánya, aki maga is részese volt a február 17-i né-

⁷⁵ DF 240 439. – Az oklevél legalábbis regesztá formájában régóta ismert a kutatás számára, de felhasználására eddig nem került sor. WERTNER: Die Grafen 218.

⁷⁶ Jól ismert, hogy a család 1459. június 19-én kapott címerlevelet Frigyes császártól. KAPRINAI: Hungaria diplomatica II. 325–328. – Ugyanezen esztendő augusztus 29-én nyerték zálogul a magyar-osztrák határon fekvő Bruck an der Leitha erősségét és tartozékait, alighanem a harcok során eladdig a császár érdekében kiadott pénzek ellentételezéseképpen. WERTNER: Die Grafen 223.

⁷⁷ 1459 novemberében Mátyás számos, a királyság északkeleti területén működő zsoldosvezérnek ad rendszeres fizetést Frigyes császár ellenében. A névsor igencsak beszédes: Rozgonyi Sebestyén, Szentmiklósi Pongrác, Ankenreiter Nabukodonozor, Szlopnai Gáspár, Kárászi János, Erdőháti László, Szenci/Turóci Korbelt Márton. KAPRINAI: Hungaria diplomatica II. 356–357.

⁷⁸ „... per gratiam Dei hic fortalitium nostrum pro nostra defensione et tuitione harum partium ereximus et fortificavimus...” Az oklevél kelethelye Hédervár. DF 240 418.

metújvári gyűlésnek.⁷⁹ Sárvári várakra az ugyancsak Habsburg-birtok Kőszeg jelentett fenyegetést, amit Mátyás igyekezett is elfoglalni.⁸⁰ Kabold, Lánzsér és Fraknó 1451 óta Frigyes kezében, ekkoriban a hozzá még hú Weispriachok kezében volt.⁸¹ Arról pedig forrásunk is maradt, hogy a szintén Kanizsai-jószág Lékát 1459 nyarán az ahhoz közeli, alsó-ausztriai Kirchsschlag várában székelő Frigyes-párti Christoph von Pottendorf támadta meg bizonyára a Kanizsaiak áprilisi hűségnyilatkozatát megtorlandó. A várat végül felmentették.⁸² Ráadásul a Léka elleni támadást annak fényében kell értékelnünk, hogy a Duna mentén, a mai Pozsonypüspöki (Podunajské Biskupice) mellett állomásozott egy királyi sereg Rozgonyi Sebestyén és a fentebb már említett Ankenreiter Nabukodonozor vezetésével.⁸³ Az 1459. esztendő eseményeinek részletes bemutatása egy külön írást követel, ezért itt és most legyen elég ennyi a helyzet bemutatására. Mindezek ismeretében a börcsi építkezés szerepe világos: a két „királypárti” fontos erősség, Győr és Kapuvár közötti összeköttetést nehezíti meg, s teremt alapot egy esetleges Kanizsai-akció kivédésére. S bár augusztus végén a császár és Mátyás között fegyverszünet jött létre, a politikai helyzet nem javult.⁸⁴ A fegyverszünet – láthatóan inkább a Kanizsaiak és a királypártiak miatt, akik rendre Kőszeget fenyegették – nehezen akart megszületni.⁸⁵

„Születésének” körülményei tehát tisztázódtak, így záró feladatként adódik, hogy meghatározzuk, vajon meddig működött az erősség. 1462 elejéig bizonyosan, hisz az addig folyamatos háborús állapotot csak ekkor követte megegyezés: február 10-én kelt a Szentgyörgyiek (továbbá a monyorókeréki Ellerbachok) és Mátyás közötti megegyezés.⁸⁶ Jogilag és katonailag ezután tehát már kevésbé lehetett szükség az erősségre, amely – emlékezzünk – a zirci apátság elfoglalt birtokán épült, így megindulhatott a korábbi birtokállapot visszaállítása. A cisztercierek és a Szentgyörgyiek egyezkedése, úgy látszik, nem vezetett sokáig eredményre. Másnak nem tudjuk ugyanis tulajdonítani azt az 1469. évi oklevelet, melyben Mátyás király kötelezettséget vállalt arra, hogy ha a Szentgyörgyiek a zirci egyházat Börcs helyett egy másik birtokkal kárpótolnák, akkor annak vételárát a Szentgyörgyiek számára ötszáz aranyig garantálta a király. Az oklevél horderejét növeli, hogy ismereteink szerint utoljára említi a börcsi erőssé-

⁷⁹ *Brigitte Haller-Reiffenstein*: Ulrich von Grafeneck und seine Nachkommen – ein Parallelfall? In: Andreas Baumkircher – Erben und Nachfolger. (Schlaininger Gespräche 1989) Eisenstadt 1992. 124–130.

⁸⁰ 1459 májusának végén Rozgonyi Sebestyén és Kanizsai László készült 3500 emberrel a város ellen, legalábbis ott úgy tudták. HÁZI I/4. 356–357.

⁸¹ *Csermelyi József*: Weispriachné háborúja. Egy 16. század eleji Sopron megyei konfliktus eseményei és értékelése. TSz 55 (2013) 472–473.

⁸² HÁZI I/4. 382–383. A Kanizsaiak eztán Borsmonostoron torolták meg a veszteségeket.

⁸³ DF 240 443.

⁸⁴ HÁZI I/4. 383.

⁸⁵ HÁZI I/4. 396.

⁸⁶ DL 15 698. és DL 15 699.

get.⁸⁷ Eszerint az első terv az volt, hogy a realitásokat figyelembe véve a király kárpótolja a zircieket egy másik birtokkal, s Börcs eztán Szentgyörgyi-birtok maradhat. A későbbi adatok azonban nem erről tanúskodnak.

Noha az ötszáz arany megmaradt, a helyzet jelentősen megváltozott. A Szentgyörgyiek nem tudták (vagy nem akarták) kárpótolni az apátságot, ezért a pereskedés tovább folytatódott. A megoldás felé tett első lépést 1478 márciusából ismerjük, amikor a király előtt a felek megegyezésre léptek. Eszerint a grófok kezén lévő birtokot a zirci egyház örök joggal átengedi az aktuális „birtokosoknak”, amiért cserébe Úrnapjáig (1478. május 21.) ötszáz aranyat kell kapniuk.⁸⁸ A jelek szerint azonban ez a kontraktus is csupán írott malaszt maradt, lévén június elején új egyezsége kerítették sort. Eddigre az ügy láthatóan a királyt vagy környezetét is zavarta – ezekről az évekről lévén szó ne feledjük: az egyre fontosabb cseh, majd osztrák háborúk egyik legfőbb felvonulási útvonala épp a Győr és Sopron közötti volt –, ezért igyekezhetett/igyekezhetek hatással lenni a megegyezésre. Hogy Mátyás vagy mások közreműködésének eredményeképpen, nem tudjuk, de 1478 júniusának elejére a felek választott bírák döntésére bízták ügyüket. Közülük kettőt (bizonyára a legfontosabbakat) ismerünk: Karai László budai prépostot⁸⁹ és Piber Benedeket, a budai vár 1476 és 1481 közötti udvarbíráját.⁹⁰ A megállapodás (ami a tavaszi ismétlése volt tulajdonképpen) értelmében Péter zirci apát a birtokot ötszáz aranyforint ellenében a Szentgyörgyi családnak adta át, így tehát a korábbi királyi kötelezvény érvényét veszítette, s fontos leszögezni, hogy az oklevélben az erősség már nem szerepel.⁹¹ Ekkortól fogva tehát Börccsel mint Szentgyörgyi-birtokkal számolhatnánk a család 16. századi kihalásáig. Ám csak rövid ideig állt fenn ez a helyzet.

Börcs további sorsa ezzel ugyanis nem jutott nyugvópontra, vélhetőleg a zirciek folyamatos visszatérési szándéka miatt. Annyi bizonyos, hogy évtized múltán a település még Szentgyörgyi-birtok.⁹² Ezt követően azonban a győri püspökség lépett fel új birtokosként. A részletek ugyan nem ismertek, de a kései kutató bátran élhet a lehetőséggel, hogy megnevezze a birtokcsere „spiritus rector”-át Bakóc Tamás ekkori győri püspök, királyi titkár, Hunyadi Mátyás egyik legfontosabb bizalmasának személyében, akinek alighanem megakadt a

⁸⁷ „... igitur dum ipsi in facto ville Berch vocate in comitatu Iauriensi habite, in qua nunc castellum habent, cum abbate de Zyrcz et ecclesia sua, ad quam ipsa villa pertinere dicitur, concordare poterunt...” DL 16 655.

⁸⁸ DL 18 029.

⁸⁹ Személyére: *Köblös József*: Az egyházi középréteg Mátyás és a Jagellók korában. (Társadalom- és művelődéstörténeti tanulmányok 12) Bp. 1994. 299–300.

⁹⁰ Előfordulásainak időbeli határait: 1476. V. 26.: (DF 205 767.), 1481. IV. 1.: *Bártfai Szabó László*: Pest megye történetének okleveles emlékei 1002–1599-ig. Függetlenül az inárcsi Farkas, az irsai Irsay, valamint a szilasi és pilisi Szilassy családok története. Bp. 1938. 1078. sz.

⁹¹ DRESKA III. 205–206.

⁹² Legalábbis 1488 áprilisában a dévényi uradalom Győr megyei tartozékaival: Szemerével, Ménfővel, Sövényházzal és Megyerrel együtt kívánta a család zálogba vetni Börcsöt Szécsi Miklósnak. DL 19 367.

szeme a jó fekvésű, s a győri káptalan abdai jószágával éppen szomszédos Börscsön.

Történt, hogy 1489 júniusában a Szentgyörgyiek és a zirci apátság újabb megegyezést hoztak tető alá, külön kitérve a 28 esztendőnél is korábban történt foglalásra, illetőleg annak jogcímére, amit a talányos és igencsak múltfeledtető *ad manus dictorum comitum quoquomodo devenerit* formában írtak le. Ennek értelmében ismét fogott bírák közbejöttével (akik megint csak nem voltak „akárkik”: Hédervári Miklós tárnokmester és Csepeli Benedek győri kanonok, hántai prépost és győri püspöki helynök) az évtizeddel korábbi szerződésekben foglaltak ellenkezőjére jutottak. Eszerint a Szentgyörgyiek a korábbi ötszáz aranyból négyszázat visszakapnak, ám Börscsöt visszaadják a zirci apátnak és egyháznak.⁹³ A dolog önmagában nem bírna jelentőséggel, ha néhány hónappal később, pontosan 1489 novemberében Mátyás király nem utasította volna arra a pannonhalmi konventet, hogy Bakóc Tamás győri püspököt vezessék be Börscs birtokába, amelyet egyháza Veszprém megyei Ság birtokával cserélt el a zirci apáttal.⁹⁴ A püspök-királyi titkár püspökségének jó cserét csinált. A kicsiny, hegyek közt fekvő Ság (mára elpusztult faluhely Sikátor határában) a győri püspökség régi jószága volt, ekként szerepelt például az 1488. évi Veszprém megyei adólajstromban is hús adózó portával.⁹⁵ Arról nem tudunk biztosat, hogy a csere milyen nyereséget jelentett a püspökségnek, mert az 1488-as adat mellé nem tudunk hasonlót állítani. Némileg későbből ugyan, 1518-ból ismerjük Győr megye rovásadó-jegyzékét. Eszerint Börscsön a püspökségnek tizenegy adózó és három fölmentett portája volt, de a három évtized és aközben változó adó- és hadiszabályok ezt a képet bizonyára befolyásolták.⁹⁶ Börscs mellett szólt továbbá a fontos út és a káptalani birtok Abda melletti fekvése, ami a „tömbösített” birtokkezelés előnyeit, míg Ság magányos, távoli birtokként ennek ellenkezőjét testesítette meg. Végezetül a fontosságot aligha igazolja jobban más, mint a birtok későbbi története: Börscs – akkor már jó ideje erősség nélkül – egészen a 20. századig a győri püspökség jószága maradt.⁹⁷

Az itteni castellum/erődített tábor sorsa végül a lassú pusztulás lett, ám láttuk: talán térképi nyomai napjainkig léteznek. Egy jövőbeli ásatás további információkkal szolgálhat az alig egy évtizedig fennállott építmény formájáról, s igazolhatja, avagy épp cáfolhatja a fentiekben megfogalmazott *lokalizálással kapcsolatos*, s ezt hangsúlyozni szeretném: *hipotézist*, amelynek eredményeképpen kiderülhet, hogy Győr megye hatodik középkori erőssége hol is állt valójá-

⁹³ DL 19 531. – Regesztáját 1489. november 16-i (téves) dátummal l.: HORVÁTH K.: Zirc története 150. sz. reg.

⁹⁴ DRESKA III. 285.

⁹⁵ „Item Saag episcopi Iauriensis florenos 20.” *Solymosi László*: Veszprém megye 1488. évi adólajstroma és az Ernuszt-féle megyei adószámadások. In: *Madarász Lajos* (szerk.): Tanulmányok Veszprém Megye múltjából. (A Veszprém Megyei Levéltár Kiadványai 3) Veszprém 1984. 202.

⁹⁶ HORVÁTH: Győr megye 147.

⁹⁷ A birtokra vonatkozó 16–18. századi iratok zömét l.: GyEL PL Capsa C.

ban. Ha mégsem a jelen dolgozatban megadott helyen, akkor Börcs közelében, esetleg belterületén érdemes egy középkori eredetű erősség nyomai után kutatni, amely típusból ráadásul viszonylag keveset ismerünk az országból. Mindez az eljövendő esztendőök régészeti feladata lesz, azonban az objektum létében a történeti források alapján kételkednünk bizonyosan nem érdemes.

SUMMARY

An unknown medieval fortress in Győr County: Börcs

The two-part treatise intends to draw attention to the existence of a fortress previously unknown to historical and archeological research. The author is a fellow of the program 'Secular Archontology of Hungary 1458–1526'. During his research he found some sources from the mid-15th century which refer to a former fortress (*castellum*) in Börcs, a village in Győr County.

In the first part of the paper the author attempts to localize the fortress, using modern written works and maps in addition to written sources. As a result he thinks to have identified the location of the medieval castle – or fortified camp – south of the present-day Börcs. It covered a small area, and its function was to secure the march route at the front of Győr.

The second part deals with the time and reason of its construction. The counts Szentgyörgyi and Bazini were on the side of Holy Roman Emperor Frederick III since the coronation of King Matthias. They joined him during the rebel against Matthias at Németújvár in 1459. In these years they owned the Castle of Dévény (Devín, SK) on the bank of the Danube which entailed a number of estates in Győr County, therefore they realized the opportunity. They occupied the possession of the Abbey of Zirc in Börcs, Győr County (which can be proved by written sources) and built their advanced post to threaten the city of Győr which was on the side of Matthias. The building probably became abandoned after the agreement between the Szentgyörgyi and Bazini families and King Matthias in 1462. Thus a late medieval military object was successfully identified which persisted only for a couple of years, and the kind of which is known only from a few instances in medieval Hungary.

Rövidítések

FORRÁSOK

- ÁBTL = Állambiztonsági Szolgálatok Történeti Levéltára
GyEKK = Győri Egyházmegyei Kincstár és Könyvtár
GyEL = Egyházmegyei Levéltár, Győr
GyKHHt = A győri káptalan hiteleshelyi levéltára
 Felv. jk. = Felvállási jegyzőkönyvek
GyKMLt = A győri káptalan magánlevéltára
 Feudális = Feudáliskori gazdasági iratok
PL = A győri püspökség levéltára
 Can. Vis. = Egyházlátogatási jegyzőkönyvek (Visitaciones canonicae)
 Egyházkorm. = Egyházkormányzati iratok
Plébániai lt. = Plébániai és espereskerületi levéltárak
MNL GyMSMGyL = Magyar Nemzeti Levéltár Győr-Moson-Sopron Megye
 Győri Levéltára
MNL GyMSMSL = Magyar Nemzeti Levéltár Győr-Moson-Sopron Megye Soproni Levéltára
SVL = Sopron Város Levéltára
MNL OL = Magyar Nemzeti Levéltár Magyar Országos Levéltár, Budapest
DF = Diplomatikai Fényképgyűjtemény
DL = Diplomatikai Levéltár
MKA = Magyar Kamara Archívuma
MKL = Magyar Kancelláriai Levéltár
 Lib. reg. = Királyi könyvek (Libri regii) (A 57)
MNL VaML = Magyar Nemzeti Levéltár Vas Megyei Levéltára
OSzK = Országos Széchényi Könyvtár
Kt. = Kézirattár
ÖStA = Österreichisches Staatsarchiv
 AVA FHKA = Allgemeines Verwaltungsarchiv Finanz- und Hofkammerarchiv
 HHStA = Haus-, Hof- und Staatsarchiv
PFL = Pannonhalmi Főapátsági Levéltár
SzEL = Szombathelyi Egyházmegyei Levéltár
VÉL = Veszprémi Érseki és Főkáptalani Levéltár

BIBLIOGRÁFIA

- ÁUO = *Wenzel Gusztáv*: Árpádkori új okmánytár. Codex diplomaticus Arpadianus continuatus. I–XII. Pest, Bp. 1860–1874.
- BÁN: Sopron újkori egyháztörténete = *Bán János*: Sopron újkori egyháztörténete. (Győregyházmegye múltjából IV/2) Győr 1939.
- BEDY: Felsőörs = *Bedy Vince*: A felsőörsi prépostság története. (A veszprémi egyházmegye múltjából 3) Veszprém 1934.
- BEDY: Győri káptalan = *Bedy Vince*: A győri székeskáptalan története. (Győregyházmegye múltjából III) Győr 1938.
- BEDY: Győr katolikus vallásos életének múltja = *Bedy Vince*: Győr katolikus vallásos életének múltja. (Győregyházmegye múltjából V) Győr 1939.
- BEDY: Papnevelés = *Bedy Vince*: A győregyházmegyei papnevelés története. (Győregyházmegye múltjából II) Győr 1937.
- BEDY: Pápóc = *Bedy Vince*: A pápóci prépostság és perjelség története. (Győregyházmegye múltjából VI) Győr 1939.
- BUZÁS: Kanonische Visitationen I–IV. = *Josef Buzás*: Kanonische Visitationen der Diözese Raab aus dem 17. Jahrhundert I–IV. (Burgenländische Forschungen 52–55) Eisenstadt 1966–1969.
- Cameralia = *Cameralia documenta pontificia de Regnis Sacrae Coronae Hungariae (1297–1536)*. I–II. Feltárta, szerkesztette és közreadja †*Lukcsics József, Tusor Péter, Fedeles Tamás*. Szerkesztőtárs *Nemes Gábor*. (CVH I/9–10) Bp.–Róma 2014.
- CSÁNKI = *Csánki Dezső*: Magyarország történelmi földrajza a Hunyadiak korában. I–V. Bp. 1890–1913.
- CVH = *Collectanea Vaticana Hungariae*
- DRESKA I–IV. = *Dreska Gábor*: A pannonhalmi konvent hiteleshelyi működésének oklevéltára I–IV. (A Győri Egyházmegyei Levéltár Kiadványai. Források, feldolgozások 6, 8, 10, 19). Győr 2007–2013.
- ENGEL: Archontológia = *Engel Pál*: Magyarország világi archontológiája 1301–1457. I–II. Bp. 1996.
- ETE = *Bunyitay Vince – Rapaics Rajmund – Karácsonyi János – Kollányi Ferenc – Lukcsics József* (kiad.): Egyháztörténelmi emlékek a magyar hitújítás korából. I–V. Bp. 1902–1912.
- FEJÉR = *Georgius Fejér*: Codex diplomaticus Hungariae ecclesiasticus ac civilis. I–XI. Budae 1829–1844.
- GECSÉNYI: Gazdaság, társadalom, igazgatás = *Gecsényi Lajos*: Gazdaság, társadalom, igazgatás. Tanulmányok a kora újkor történetéből. Győr 2008.
- GYÖRFFY: Történelmi földrajz = *Györffy György*: Az Árpád-kori Magyarország történelmi földrajza I–IV. Bp. 1963–1998.
- GySz = Győri Szemle
- HÁZI: = *Házi Jenő*: Sopron szabad királyi város története. I. rész 1–7, II. rész 1–6. Sopron 1921–1943.

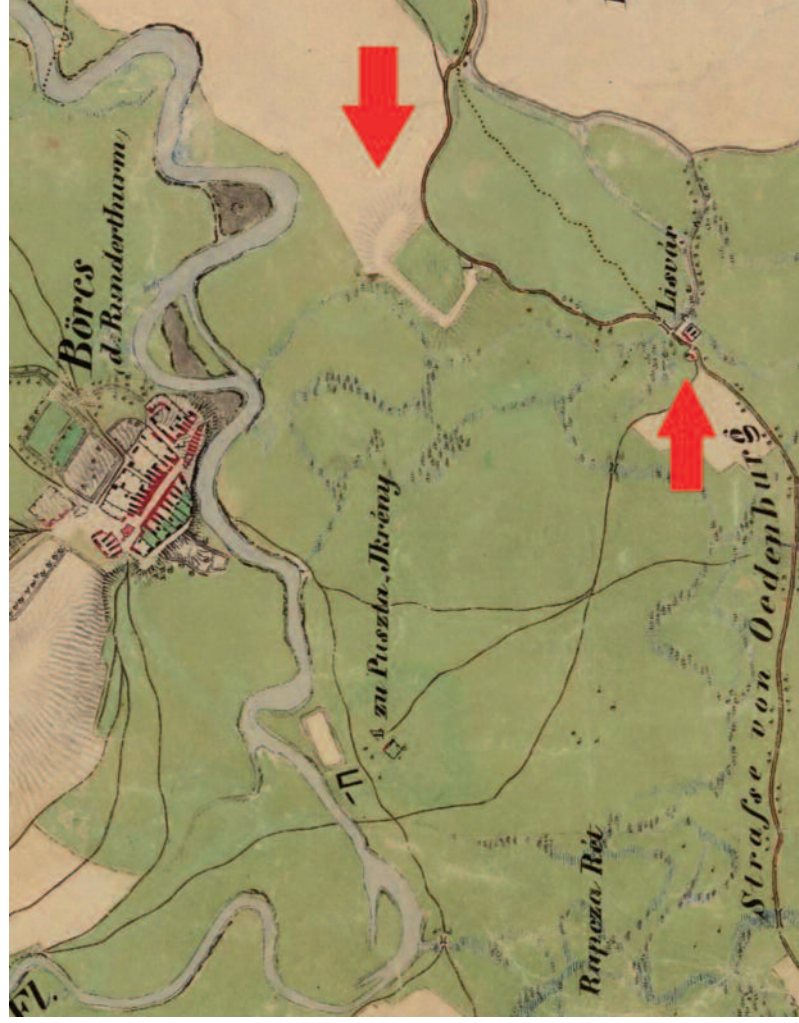
- HÁZI: Sopron középkori egyháztörténete = *Házi Jenő*: Sopron középkori egyháztörténete. (Győregyházmegye múltjából 4/1) Győr 1939.
- HO = *Ipolyi Arnold – Nagy Imre – Paur Iván – Ráth Károly – Véghely Dezső* (kiad.): Hazai okmánytár. Codex diplomaticus patrius. I–VIII. Győr–Budapest 1865–1891.
- HORVÁTH: Győr megye = *Horváth Richárd*: Győr megye hatóságának oklevelei 1318–1525. (A Győri Egyházmegyei Levéltár Kiadványai. Források, feldolgozások 1) Győr 2005.
- In labore fructus = *Nemes Gábor – Vajk Ádám* (szerk.): In labore fructus. Jubileumi tanulmányok Győregyházmegye történetéből. (A Győri Egyházmegyei Levéltár Kiadványai. Források, feldolgozások 13) Győr 2011.
- KOLLÁNYI: Esztergomi kanonokok = *Kollányi Ferenc*: Esztergomi kanonokok 1100–1900. Esztergom 1900.
- LK = Levéltári Közlemények
- LSz = Levéltári Szemle
- LUKCSICS = *Lukcsics Pál* (kiad.): A XV. századi pápák oklevelei. I–II. (Monumenta Hungariae Italica 1–2) Bp. 1931–1938.
- MKSz = Magyar Könyvszemle
- MREV = *Guilelmus Fraknoi – Josephus Lukcsics* (ed.): Monumenta Romana episcopatus Vesprimiensis. I–IV. Bp. 1896–1907.
- PFEIFFER: Névtár = *Pfeiffer János*: A veszprémi egyházmegye történeti névtára (1630–1950). Püspökei, kanonokjai, papjai. (Dissertationes Hungaricae ex historia ecclesiae 8) München 1987.
- PRT = *Erdélyi László – Sörös Pongrác* (szerk.): A pannonhalmi Szent Benedek-rend története. Kiadja a pannonhalmi Szent Benedek-rend. I–XII. Bp. 1902–1916.
- SO = *Nagy Imre* (szerk.): Sopron vármegye története. Oklevéltár. I–II. Sopron 1889–1891.
- SSz = Soproni Szemle
- SÜMEGHY: Sopron = *Sümeghy Dezső* (szerk.): Sopron vármegye levéltárának oklevél-gyűjteménye. I. rész: Középkori oklevelek. (1236–1526.) Sopron 1928.
- TSz = Történelmi Szemle
- ZsO = *Mályusz Elemér – Borsa Iván – C. Tóth Norbert – Neumann Tibor – Lakatos Bálint* (szerk.): Zsigmondkori oklevéltár I–XII. (1387–1425) (A Magyar Nemzeti Levéltár Országos Levéltárának kiadványai II. Forráskiadványok 1, 3–4, 22, 25, 27, 32, 37, 39, 41, 43, 49, 52) Bp. 1951–2013.

HORVÁTH RICHÁRD:
Ismeretlen középkori erődítés Győr megyéből: Börcs

I. kép: Börcs és Ikrény az első katonai felmérésen
(a települések közti nyugat-keleti irányú kacsaringós piros vonal az országút)

Az Első Katonai Felmérés (1763–1787) <http://mapire.eu/hu/map/collection/firstsurvey/?zoom=14&lat=47.66829&lon=17.52236>

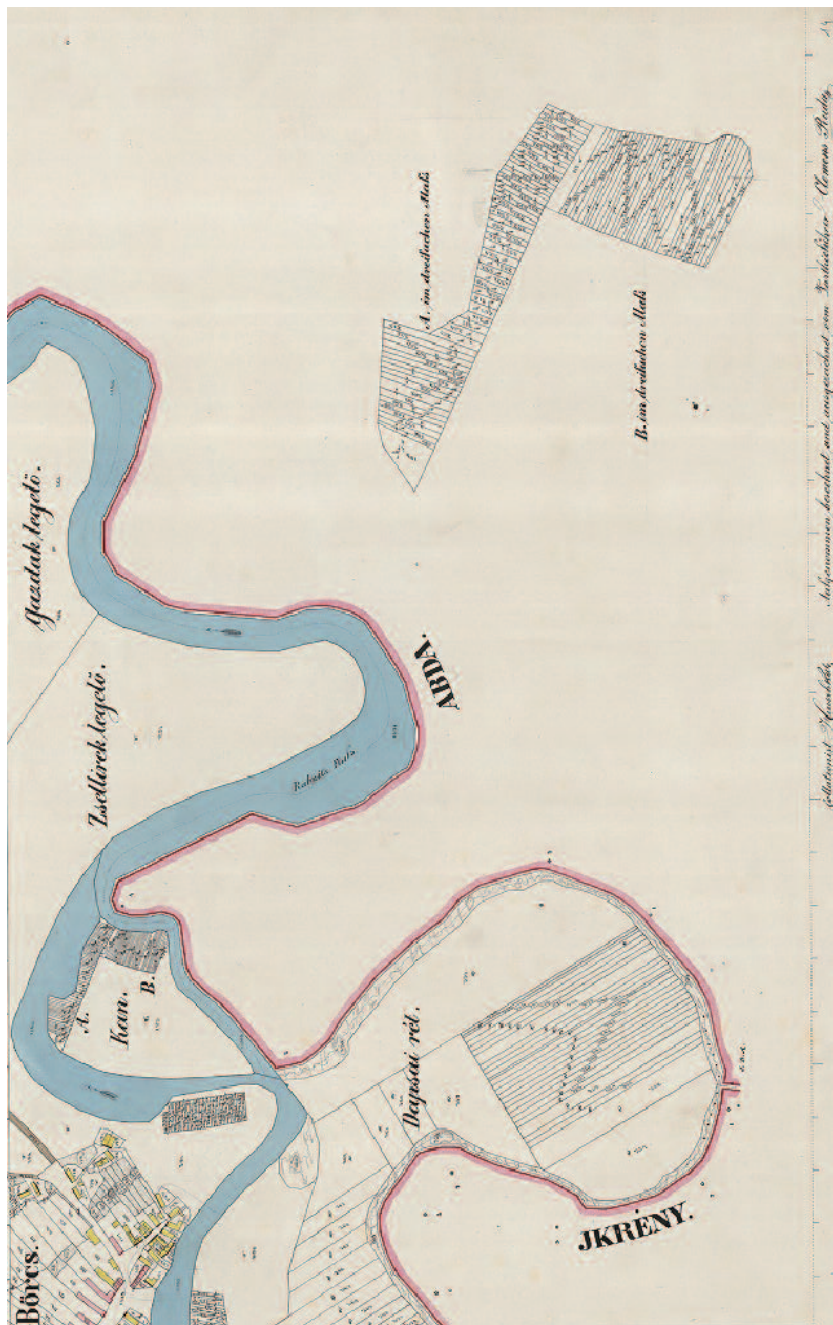
II. kép: Börce és Ikrény a második katonai felmérésen

(piros nyilakkal: Lovár és a börcsi középkori erősség feltételezett helye)

A Második Katonai Felmérés (1806–1869) <http://mapire.eu/hu/map/collection/secondsurvey/?zoom=14&lat=47.66285&lon=17.53015>

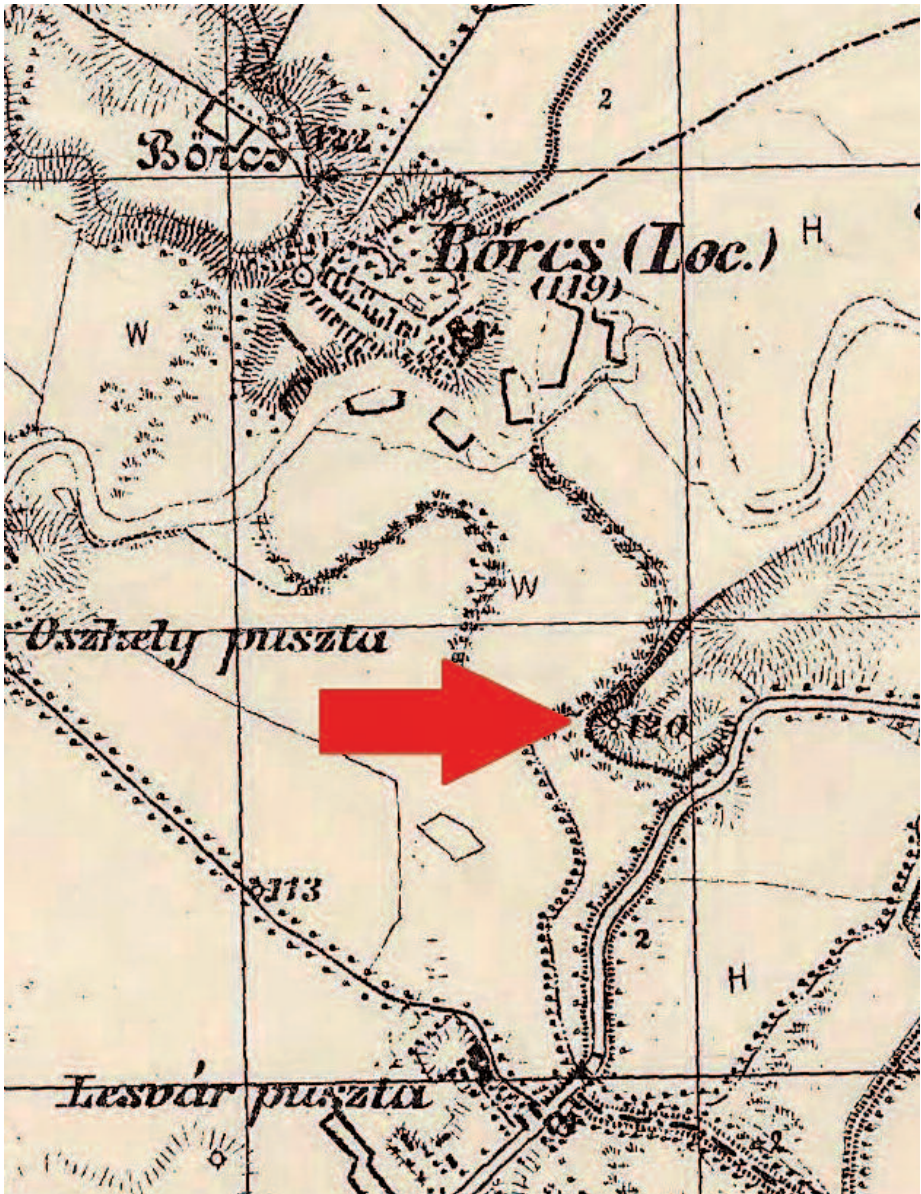

III. kép: Az erősség helye (nyíllal jelölve) a kataszteri térképen
Georeferált Vármegyei Kataszteri Térképek: Győr, Moson, Sopron (1856–1857) 1:2880.
Arcanum DVD, 2009.

IV. kép: A dapsai rét mint Bórcs része

Dorf Bórcs deutsch Rundthurm in Ungarn, Oedenburger District Raaber Comitat, 1856. MNL OL Terképtár, S 78 094. téka Bórcs 004-014

V. kép: A Dopsa/Dapsa rétet ölelő holtág és a börcsi erősség feltételezett helyének kiemelkedése (utóbbi nyíllal jelölve)

Magyar Királyság (1869–1887)

http://mapire.eu/hu/map/hkf_25e/?zoom=15&lat=47.67155&lon=17.51113